

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI DİPLOMASİSİNDE GÖRÜLEN GELİŞMELER VE BUNUN OSMANLI HARİCIYE TEŞKİLATI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

THE DEVELOPMENTS IN OTTOMAN DIPLOMACY IN THE PERIOD OF MODERNIZATION AND ITS EFFECTS ON THE OTTOMAN FOREIGN AFFAIRS ORGANIZATION

Resul YAVUZ*

Geliş Tarihi/Received:04.04.2019

Kabul Tarihi/Accepted:10.06.2019

YAVUZ, Resul, (2019), "Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri" Belgi Dergisi, C.2, S.18, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2019/II, ss. 1625-1649.

Öz

Osmanlı Devleti devletlerarası ilişkilerinde, kuruluşundan itibaren 19. yüzyılın başlarına kadar, batılı devletlerin uzun yıllar boyunca aralarında kullandıkları karşılıklı diplomasiden yararlanma gereği duymamıştır. Devlet, gücünün zirvede olduğu dönemlerde batılı devletlerin tüccar ve elçilerine verdiği aman statüsü ile diplomasiyi tek taraflı şekilde kullanırken, ihtiyaç duyduğu durumlarda da fevkalade olarak elçi statüsünde gerekli ülkelere kısa süreli elçiler göndermişti. Ayrıca devletin geleneksel dış politikası, padişahın otoritesinde Divan-ı Hümayunda belirlenirken, Reis'ül Küttap sadece divana bağlı katiplerin reisi olarak görev yapmaktaydı ve dış politikada bağımsız olarak hareket etme imkanına sahip değildi. Elçi kabulleri, törenler geleneksel uygulamalardan kaynaklı olarak sürdürülmekteydi. Devlet, kurumları ile batılı tarzda reform yapmadan evvel, İslam esasına göre dış politikayı yürüttü. Devletin toprak kaybetmeye başlaması ve ardından reform ihtiyacının doğması ile birlikte Osmanlı yönetimi, batılı devletlere bakış açısını değiştirme zorunluluğu hissetmesinin yanında, kurumsal yapısında da -başta hariciye olmak üzere- esaslı değişiklikler yapma gereği duymuştur. Zaman içinde bu reformlara devletin bekası olarak bakılmaya başlanmıştır. Özellikle III. Selim ve ardından gelen II. Mahmut ve Tanzimat Dönemlerinde zihniyet değişikliği ile birlikte, hariciye teşkilatında yapılan reformlarla Osmanlı diplomasisi ve dış ilişkileri yürüten müesseseler, artık modern çağın ihtiyaçlarına göre şekillenirken devlet yönetimi, diplomasiyi sorunlarını çözmede en önemli aygıt olarak kullanmaya başlamıştı.

Anahtar Kelimeler: *Hariciye, Reis'ül Küttap, Elçi, Tercüman, Osmanlı Devleti, Diplomasisi*

Abstract

The Ottoman Empire did not need to benefit of using the diplomacy that Western states had used for a long time in their interstate relations from its establishment to the beginning of 19th century. While the state used diplomacy by giving the status of Aman to the merchants and ambassadors of the western states during the period when it was at the peak of its power and it sent short-term ambassadors to the necessary countries in the status of the ambassador when needed. Furthermore while the traditional foreign policy of the state was determined under the authority of the sultan in the Supreme Court, Foreign Affairs Clerk (Reis'ül Küttap) only served as the head of the clerks attached to the council and did not have a right to act independently in foreign policy. Acceptance of envoys and ceremonies were carried on from traditional practices. Before making Western-style reforms in its institutions, the state carried out foreign policy according to

*Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, resulyavuz@hotmail.com, (orcid.org/0000-0002-7705-1020).

Islamic principles. Besides feeling the necessity to change the perspective about the Western states, the Ottoman administration felt the necessity to make fundamental changes in its institutional structure especially in foreign affairs as a result of losing lands and the emergence of need for reforms. In time, these reforms were considered as the survival of the state. With the change of mentality especially in Selim III and Mahmut II and Tanzimat Periods, along with the reforms in the foreign affairs, Ottoman diplomacy and foreign relations were shaped according to the needs of the modern age, the state administration began to use diplomacy as the most important device in solving its issues.

Keywords: *Foreign Affairs, Envoy, Interpreter, Ottoman State, Diplomacy*

Giriş

Köken olarak diplomasi, eski Yunancada ikiye katlamak anlamına gelen diploma sözcüğünden doğmuştur. Eski Yunan ve Roma İmparatorluğu'nda devlete ait tüm resmî belgelere bazı ayrıcalıklar dağıtan ve yabancı topluluklarla ilişkileri düzenleyen belgelere, bunların katlanış biçiminden ötürü, diploma adı verilmekteydi. Zamanla bu belgeleri okuyacak, düzene sokacak ve deşifre edecek profesyonel kâtiplere ihtiyaç duyulması ile birlikte diplomasi kavramı yüzyıllar boyunca arşivlerin korunması, devletlerarası antlaşma ve sözleşmelerin değerlendirilmesi ve incelenmesini esas alan, "*belgeleri inceleyen bilim*" anlamı ile kullanılmaya başlanmıştır¹. Bugünkü anlamı ile bildiğimiz diplomasi temelleri ise 15. yüzyıldan itibaren, İtalya başta olmak üzere, Avrupa'da atılmaya başlanmıştır². Dolayısıyla modern anlamı ile diplomasi kavramı, genellikle "*dış politika*" ya da "*uluslararası politika*" ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte, bu politikaların yürütülmesi biçimi ile ilgilidir. Bu yönüyle diplomasi, bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletmesi sürecidir³.

18. yüzyıla kadar, özellikle Avrupa merkezli olarak, devletlerarası ilişkilerin büyük bir farklılık arz etmesi, diplomasi kavramının kapsamının da genişlemesine vesile olmuştur. Ancak 18. yüzyıl ve sonraki çağlarda devletlerarasında yaşanan rekabet, ilişkilerden beklenti, ittifaklar, uluslararası ilişkiler de diplomasi ilminin tartışma götürmez şekilde önem kazanmasına ve bu alan ile uğraşan kişilerin son derece deneyimli olmasının zaruri hale getirilmesine yol açmıştır⁴.

Avrupa'da devletlerin birbirleri ile olan ilişkilerine paralel olarak diplomasi bu şekilde bir gelişme kaydederken, yüzyıllar boyunca Avrupa'nın en etkin gücü olan Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren, tüm kurumlarında olduğu gibi, dış politikasında ve diplomasisinde kendinden önceki Bizans ve Moğol geleneklerinden etkilenmekle birlikte, zaman içerisinde kendine özgü bir diplomasi anlayışı benimsemiştir⁵. Doğal olarak bu anlayış, Avrupa devletlerinin benimsemiş olduğu diplomasi anlayışından tamamen

1 Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi*, 4. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 2005, s. 13.

2 Temel İskit, *Diplomasi Tarihi Teorisi, Kurumlar ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2015, s. 9.

3 Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, 2. Baskı, S. Yay., Ankara, (yy), s. 107.

4 Özellikle 1815 Viyana Kongresi, 1856 Paris Barış Konferansı ve 1878 Berlin Konferansları devletlerarası ilişkileri dönemin özelliklerine ve güç prensibine göre yeniden yorumlarken, modern diplomasi bugünkü anlamıyla şekliyle inceliklerinin ortaya çıkmasına da imkân tanımıştır. İskit, *a.g.e.*, s. 93; Bunlardan ilki olan Viyana Kongresi'nde alınan kararlar sonrasında gelen kongrelerde de uygulanmış ve bugün dahi devletlerarası ilişkilerde kullanılan diplomatik derece ve protokol konuları bir esasa bağlamıştır. Ayrıca 1648 tarihli Vestfalya Kongresi ile başlayan süreçte gerçekleştirilen ve uluslararası ilişkilerde günümüzde de geçerliliği olan sürekli diplomasi, konferans diplomasi, çok yanlı diplomasi, parlamenter diplomasi, sessiz diplomasi ve doruk diplomasi gibi diplomasi türleri ortaya konularak devletlerarası sorunlara çözüm bulmada aşamalar tespit edilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gönübol, *a.g.e.*, s. 116-118.

5 Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi, C. 35, S. 60, Ankara, 2016, s. 99.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

farklıydı. Öyle ki Osmanlı yönetimi, uzun süre batılı devletlerle ilişkilerinde Şeri Hukukun öngördüğü şekilde Dar'ül Harp kavramı çerçevesinde “aman” ilkesine göre hareket etmiştir. Bu durum ilk dönem Osmanlı diplomasinde kuralları belirleyen kaide ve unsurlarda dini prensiplerin ne kadar büyük bir önem arz ettiğini göstermektedir⁶. Buna göre, “aman” esası kapsamı içerisinde dış devletlerle münasebetlerde ilkeler belirlenirken, daimî elçilikler açılmadan ve on yılı geçmeyecek şekilde, karşı devletle sadece mütarekeler yapılarak, bir nevi tek taraflı diplomatik ilişkiler yürütülmesi uygun görülmüştü⁷. Osmanlı Devleti'nin “aman” esasına göre 15. yüzyıldan itibaren, ilk olarak Venedik'e daha sonra da Polonya'ya başta olmak üzere, sürekli diplomasiyi benimseyen birçok Avrupa ülkesinin, tanıdığı statüye göre, başkent İstanbul'da elçilik açmasına müsaade etmiş olmasına rağmen,⁸ 18. yüzyılın sonuna kadar kendisi sürekli diplomasiyi yararmayı gerekli görmemişti. Osmanlı Devleti bu dönemlerde daha ziyade geçici diplomasi yöntemini (Ad Hoc Diplomasisi) benimseyerek ilişkilerini sürdürmüştür⁹. Latince “amaca özel, niyete mahsus” anlamına gelen “*ad hoc diplomasi*” Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına özgü mütevazı bir dış politika ve diplomasiyi karşılamaktaydı. Bu çerçevede kuruluş yıllarında uygulanan temel diplomasi anlayışı, Batı'ya karşı kutsal cihat anlayışı ve savaş; doğulu devletlere ve beyliklere karşı ise dostça ve barışçıl yollarla ittifaklar kurma şeklinde gelişmişti. Bu bağlamda ilişkilerini devam ettiren Osmanlı Devleti, Balkanlar ve sonrasında İstanbul'un fethi ile birlikte, kendine özgü bir diplomasi anlayışı geliştirdi¹⁰. Bu tarz bir diplomasi anlayışı içerisinde Osmanlı hükümdarları tarafından yabancı elçilere tanınan “aman” statüsü kapsamında görevli gelen elçiler devletin topraklarında misafir olarak kabul edilirken, kendisine tanınan ayrıcalıkların dışına çıkmadığı ve devletin hukukuna aykırılık teşkil edecek işlerle uğraşmadığı sürece bu elçilere tanınan “aman” statüsü devam ederdi. Bu durum, iki devlet arasında savaş gibi olağanüstü bir sürece gidilmesi durumunda bozulur ve elçiyeye tanınan bütün ayrıcalıklar sona erdirilerek, Yedikule'ye hapsedilirdi¹¹. Bu çeşit münasebetlerin sağlanması ve fiiliyata bulunurken de -yukarıda izah edildiği gibi- İslam dininin esaslarına dikkat edilerek, genellikle fetva müessesesine başvurulup, şeyhülislamdan icazet alınırdı¹². Osmanlı Devleti, özellikle diplomatik manada “aman” uygulamasını, modern bir temsil ve kurumsallaşma anlayışına geçilen 19. yüzyıla kadar korumaya çalıştı. Ancak zaman içerisinde devletin askeri, politik ve ekonomik gücüne paralel olarak “aman” statüsünün uygulanmasında farklılıklar görülmeye başlandı. Bu yüzyılda devletlerarası rekabet durumuna göre “aman” statüsü karşılıklılık ilkesinin de devreye girmesi ile yeniden tanımlanarak statünün uygulanmasına önem verildi¹³.

“Aman” statüsü ile yabancı devlet elçilerine Osmanlı Devleti'nin topraklarında geniş bir imtiyaz tanınarak dolaşmasına, politik ve ticari görüşmelerde, kendi hükümet ve vatandaşlarının haklarını gözetip kollamasına müsaade edilmesine rağmen, Osmanlı Hükümeti, 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar, kendisi tek taraflı diplomasiyi sürdürmeyi dış politikasının bir gereği olarak kabul etmiş ve müteakabiliyet esaslarına uymayarak

6 Mehmet İpşirli, “Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994, s. 208.

7 İskit, a.g.e., s. 125; Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle olan antlaşmaları da bir antlaşma değil, İslam hukukuna göre mütareke statüsünde olan ve ahitname özelliği taşıyan belgeler olarak kabul edilmekteydi. Hükümdar tarafından tek taraflı olarak bir barış, daha doğrusu bir “aman” belgesiydi. Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yay., İstanbul, 2013, s. 22.

8 1454'te Venedik, 1475'te Polonya, 1497'de Rusya, 1525'te Fransa, 1528'de Avusturya, 1583'te İngiltere, 1612'de Felemenk bu haktan yararlanarak, İstanbul'da daimî elçilik açmışlardı. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara, 1968, s. 14.

9 Tuncer, a.g.e., s. 44.

10 Kurtaran, “Karlofça Antlaşması'nda...”, s. 104.

11 Namık Sinan Turan, İmparatorluk ve Diplomasi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014, s. 28.

12 Modernleşme döneminden önce Osmanlı Devleti'nin dış devletlerle olan münasebetleri, savaş açma veya barışa devam etme gibi önemli kararların alınacağı zamanlarda şeyhülislama danışılması adettendi. İpşirli, a.g.m., s. 208.

13 Turan, a.g.e., s. 29.

kendisine elçi gönderen devletlerin başkentlerine elçi göndermeyi gerekli görmemişti. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin böyle bir politikayı uzun yıllar benimsemesinin önemli ve köklü sebepleri vardır. Bu sebeplerden en başta geleni, devletin bu tür bir diplomasi yürütmeyi üstünlüğünün başlıca belirtisi sayması ve Avrupalı devletlere karşı bu yolla psikolojik bir baskı yaratmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin böyle bir politika benimsediği dönemlerde, Batılı ülkelerin desteğini sağlamak veya bu devletlerin görüş ve düşüncelerini öğrenmek gibi bir kaygısı olmadığı gibi, kendisinin, güçsüz devletler nezdinde, sürekli temsil edilmesi de küçüklük ve zayıflık olarak görülmesiydi¹⁴. Ayrıca Osmanlı yönetiminin bu derece batıya karşı kapalı ve tek taraflı bir tutum sergilemesinde, muhtemelen Osmanlı tüccar gruplarının batı ile olan ticaretle bu bölgelerin “*Darül İslam*” kapsamı dışında kalmasından dolayı öncelik vermemelerinin, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ticari konsolosluklar bulundurmalarına rağmen,¹⁵ tek taraflı diplomasi sürdürülmek istenmesinin bir neticesi olduğu da hesaba katılmalıdır¹⁶. Bu üstünlük anlayışı veya İslam hukukuna göre “*Dar’ül Harp*” statüsünde bulunan bir ülke ile sürdürülecek ilişkiler bağlamı, hükümetin yabancı devlet elçileri ile sürdürülecek ilişkilerinin de derinden etkilemiştir.

1. Geleneksel Dönemde Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabul Törenleri

Osmanlı Devleti'ndeki elçi kabullerinde Müslüman ve Hristiyan elçilerin kabul törenleri arasında belirgin bir farkın olması, devletin son derece riayet ettiği, diplomatik teamüllerdendi. Kabuller, merasimle yapılır ve merasimlerde teşrifat kurallarına özellikle önem verilirdi. Kabul merasimlerinde İran, Buhara ve Hint devletlerinden gelen muvakkat elçiler, Üsküdar'da karşılanarak, İstanbul tarafında kendilerine tahsis edilen bir konakta misafir edildikten sonra uygun bir günde paşa kapısında sadrazam tarafından kabul olunurdu¹⁷. Elçi, Hristiyan ise ve karayolu ile geliyorsa Küçükçekmece civarında çavuşbaşılar tarafından karşılanarak, konaklama yerlerine götürülmeleri sağlanırdı. Hristiyan elçilerin 17. yüzyıl ortalarına kadar Çemberlitaş'taki elçi hanında kalmalarına müsaade edilirken, 1646'dan itibaren Galata ve Beyoğlu'nda kendilerine ait sefarethanelerde ikamet etmelerine izin verilmişti¹⁸. Ayrıca Venedik Balyosuna ve Alman İmparatoru elçisine yapılan karşılama töreni hepsinden daha gösterişli olurdu. Venedik Balyosu, Boğaz'da ona gönderilen bir gemiye alınıp Tophane'ye çıkarılırdı. Buradan Kalafatçılara kayıkla götürülür, elçiye ve yanındakilere kahve ve şerbet sunulduktan sonra alayla elçiliğe götürülürdü¹⁹. Elçilerin sadrazam ve padişah tarafından huzura kabulleri yine merasimle gerçekleşirdi. Elçilerin büyükelçi veya orta elçi olma durumları ile Müslüman ve Hristiyan olma durumlarına göre de merasimde farklı teşrifat tören uygulamaları gerçekleşirdi²⁰. Elçilerin saraya kabulleri ise Galebe Divanı ya da Ulufe Divanı denilen kapıkulu askerlerine maaş verildiği salı günü yapılmaktaydı. Osmanlı yönetiminin böyle bir uygulamaya gerek duymasında, her şeyden önce, devletin zenginliğini gözler önüne sermek amacı yatmaktaydı.²¹ Ancak zorunlu hallerde elçilerin ulufe gününden başka bir günde kabulleri gerçekleşirse bu kabule “*Resm-i Adi Töreni*” denilirdi²².

İstanbul'da görev yapan yabancı elçilerin Osmanlı sınıırına girdikleri andan itibaren,

14 Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*, Konya, 2000, s. 57.

15 Polatçı, *a.g.e.*, s. 23.

16 İlber Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I., İletişim Yay., İstanbul, Y.Y, s. 278.

17 Turan, *a.g.e.*, s. 199.

18 Dündar Alıkcı, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004, s. 76.

19 Alıkcı, *a.g.e.*, s. 74.

20 Alıkcı, *a.g.e.*, s. 75.

21 Turan, *a.g.e.*, s. 199.

22 17. Yüzyılda duruma göre elçilerin Edirne Sarayı'nda, Otağ-ı Hümayunda veya arz odası mefruşatıyla döşenmiş bir kasırdaki kabul edildiklerine dair tarihi kayıtlar mevcuttur. Alıkcı, *a.g.e.*, s. 75.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

daimî veya fevkalade elçi olması durumuna göre, her türlü ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanmasına ve elçilerin şehirde büyük bir serbestlik içerisinde dolaşmasına müsaade edilmesine rağmen²³ -başta sadrazam olmak üzere- Osmanlı yöneticileri ile olan ilişkileri ve Divan-ı Hümayuna kabulleri son derece katı ve kısıtlayıcı kurallara bağlıydı. Topkapı Sarayı'nda Arz Odası'nda diplomatik teşrifata uygun biçimde kabul edilen yabancı elçilere ilk olarak Babüselam'daki Kapıcıbaşı Odası'na alınarak protokole göre ikramlarda bulunulurdu. Daha sonra elçi, çavuşbaşılar eşliğinde Kubbealtı'na alındığında -Müslüman bir devletin elçisi ise- sadrazam dışında herkes ayağa kalkarak karşılardı. Eğer gelen Hristiyan bir devletin elçisi ise kimse ayağa kalkmazdı. Genelde üç sofraya kurulan divanda, kabul merasimlerinin olduğu günlerde beş sofraya kurulur, elçi burada sadrazam tarafından ağırlandı. Padişah tarafından kabul edileceğinde ise güvenlik gerekçesiyle ve aynı zamanda saygı ifadesinin bir gereği olarak kapıcıbaşılar tarafından kollarına girilir ve bu şekilde huzura götürülürdü. İçeri girdikten sonra ise üç yerde padişah selamlaması sağlanırdı²⁴. Kabul törenlerinde elçiler, uzun süre beklemek zorunda olduğu gibi, birçok zaman da birbirlerini padişaha en iyi şekilde takdim etmek için adeta aralarında bir çeşit rekabet olurdu²⁵. Padişah, elçiyi ve yanındakileri ayakta karşılardı. Kubbealtı vezirleri ve sarayın en büyük erkanının da hazır bulunduğu törende, padişaha olan saygısını büyük bir tevazu içerisinde sunan elçi ziyaret sebebini ve hükümdarının selam ve hürmetini bildiren küçük bir nutuk söylerdi. Bu nutuk divan tercümanları tarafından tercüme edilirdi. Elçilerin devletleri ve hükümdarları adına padişaha getirdikleri hediyeleri padişaha göstermek için ikişerli sıra teşkil eden on iki nefer, Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşısı elinde, Arz Odası'nda padişahın oturduğu pencerenin önünden geçip iç hazine hizmetçilerine teslim ederdi²⁶. Kabul töreninde padişahın da uymak zorunda olduğu kurallar vardı. Öyle ki padişah, törende elçiler ile doğrudan konuşmaz, tercümanlar aracılığı ile görüşmeyi yürütürdü. Ayrıca görüşme sırasında elçilerin sultan ile göz göze gelmemesine özellikle riayet edilmekle birlikte elçilerin elleri önde bağlı biçimde ve yüzleri yerde kıpırdamadan durmaları sağlanırdı²⁷. Huzurda elçinin elindeki namesini, eğer Müslüman devlet elçisi ise

23 Daimî olarak görevlendirilen elçilerin Osmanlı sınırına girişlerinden, İstanbul'a varışlarına kadar yol masrafları karşılanırdı. Fakat fevkalade elçi olarak cülus tebriki, mektup sunma, barış veya ticaret müzakereleri için geçici bir vazife ile gelen elçilerin sınırdan girişlerinden itibaren sadece yol masrafları değil, bütün harcamaları karşılanırdı. Şerafettin Turan, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXII, S.1-2, Ankara, 1964, s. 119; Elçilerin masraflarının karşılanması uygulaması III. Selim dönemine kadar devam etmiştir. Unat, *a.g.e.*, s. 15; Gelen elçilerle birlikte maiyetlerinin yiyecek, yatacak, at ve araba masrafları önceden hesaplanarak, bunların karşılanması konusunda hazırlık yapmaları için sınırdan İstanbul'a kadar takip edecekleri güzergâh üzerinde bulunan yerlerin sancak beyi, kadı, naib ve mütesellim gibi yetkililere hükümler yazılırdı. Ayrıca elçiyi sınırdan karşılamak üzere rütbesine uygun bir mihmandar tayin edilirdi. Bu arada elçinin gelmesinden önce de maslahatgüzarının gelmesi kanundu. Elçiler, yol boyunca geçtikleri yerlerin idarecileri tarafından karşılanır, kendilerine ikramda bulunulur ve konaklama yerleri hazırlanırdı. Alikılıç, *a.g.e.*, ss. 73-81; Ayrıca Osmanlı yönetimi, elçilik heyetlerinin hizmetlerine Müslüman tercüman, birkaç yeniçeri ile çavuş ve başka görevliler tahsis ederken, gerekli durumlarda elçilerin devlet nezdindeki işlerini takip etmesi ve haberleşmeyi sağlaması için birer kapı kethüdası görevlendirirdi. Elçilik heyetini koruması amacıyla maiyetine "yasakçı" adı verilen bir yeniçeri grubu görevlendirilirdi. Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar", Ankara Üniversitesi Dil Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.37, S. 63, Ankara, 2018, s. 339; Avrupalı elçiler İstanbul'a geldiklerinde yanlarında ressamı da götürmeleri adetten olmuştu. Bu ressamlar, başta sarayın teşrifat törenleri olmak üzere, İstanbul'un sosyo-kültürel hayatı üzerine pek çok konuyu resmederek ülkelerine götürmüşlerdir. Öyle ki ünlü ressam Van Mour'un İstanbul'daki atölyesi; elçilerin, saray erkanının, yabancı heyet ve gezginlerin uğrak mekânı olmuştu. Van Mour'u çalışırken izlemek için gelen bu kişiler, o dönem moda olan şekilde Osmanlı kıyafetleri içinde resimlerini yaptırıyorlar ve ülkelerine döndüklerinde büyük sükkü yapıyorlardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yıldırım, *Osmanlı Devleti'nden Elçi Kabulleri*, Kitap Yay., İstanbul, 2014, ss. 62-204.

24 Ancak zaman zaman bu kurala uymayan elçiler çıktığında ise ya kapıcıbaşılar tarafından ensesinden tutularak başı zorla yere eğitirilir ya da görüşme gerçekleştirilmezdi. Turan, *a.g.e.*, s. 197.

25 Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Haz. Selçuk Ünlü, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 128.

26 Alikılıç, *a.g.e.*, s. 79.

27 Turan, *a.g.e.*, s. 197.

Miralem Ağa, Hristiyan devlet elçisi ise Divan-ı Hümayun tercümanı alıp vezirler sırasındaki en küçük vezire vermek suretiyle elden ele sadrazama kadar ulaştırılırdı. Sadrazam aldığı nameyi padişahın tahtının sol yanındaki yastığın üzerine koyardı. Padişah elçiye herhangi bir şey sorma veya söyleme ihtiyacı duyduğunda Müslüman devlet elçisi ise sadrazama, Hristiyan devletlerden gelmiş elçi ise tercümana hitaben konuşurdu. Elçinin sözleri de aynı anda divan tercümanları tarafından sadrazama tercüme edilip padişaha söylenirdi. Huzurda Müslüman elçiye ayrı bir önem atfedilirdi. Öyle ki kaynaklarda Müslüman elçilerin Hristiyan elçiler gibi yer öpmeyip sadece padişahın eteğini öpmeleri kaydedilmektedir. Kabul töreni sonunda bizzat padişah "izin" dediğinde iki kapıcıbaşı tarafından tekrar elçiye yer öptürülüp (Eğer Hristiyan bir elçi ise) maiyetiyle birlikte çıkartılarak geldiği yoldan sefaretine dönmesine müsaade edilirdi. Aynı şekilde elçinin mektubuna cevap verileceği veya kendisine, hükümdarına iletilmek amacıyla bir mektup verileceği zaman aynı teşrifat törenleri ile Hil'at giydirilerek²⁸ ilk kabuldeki törene benzer şekilde uygulamalarla huzura kabul edilmesi ve uğurlanması sağlanırdı²⁹. Elçileri hapsedmek, dövdürmek, tercümanlarını öldürmek ve sınır dışı etmekle kendilerini salahiyyetli gören sadrazamların tebliğ ve telkin eyledikleri maddeler dışında padişaha söz söyleyemezlerdi. Buna uymayanlar hakaret görür ve kılıçları zorla bellerinden çıkarılırdı³⁰. Arz Odası'nda elçilere uygulanan bu muamelelere krallar, Kırım hanları ve prensler de uymak zorundaydılar³¹.

Başkent İstanbul'da daimî statüde kabul edilen elçilerin dışında, fevkalade yetki ile -genellikle senelik vergileri ödemek için ya da hükümdarla sorunlu bir konunun görüşülmesi için- gelen elçiler de bulunmaktaydı. Ayrıca hükümdarın tahta çıkmasını tebrik etmek, düğünler ve sünnet törenleri için davet edilen hükümetlerin gönderdikleri elçiler de bulunmaktaydı. Farklı amaçlarla gelen bu tarz elçi ve heyetlere yönelik Osmanlı yönetimine belirlenen esaslarda diplomatik kabul ve ağırlandımlar gerçekleştirilirdi³².

Aslında Osmanlı Devleti, bu dönemde batılı ve doğulu devletlerle sürdürdüğü diplomatik ilişkilerinde tek taraflı davranmakla birlikte, gerekli görüldüğünde kendisi de muhtelif devletlere çeşitli nedenlerle sınırlı sayıda da olsa geçici olarak elçiler de göndermekteydi. Topkapı Sarayı'ndaki arşivlerde 1417 tarihli I. Mehmet döneminde yurt dışına gönderilen elçi kayıtlarına rastlanmaktadır. Yine kayıtlarda I. Mehmet, II. Murat, II. Mehmet ve II. Beyazıt dönemlerinde olmak üzere Venedik, Semerkant, Sırbistan, Lehistan, Macaristan, Floransa, Napoli, Rodos ve İran gibi yerlere elçiler gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu uygulamaya 16. ve 17. yüzyıllarda da ilçerinde Fransa,

28 Avusturyalı elçiler de Pasarofça Antlaşması'na kadar padişahın huzurunda batılı giysiler ile çıkamazlar, kendilerine Hil'at giydirilirdi. Tebly, *a.g.e.*, s. 142.

29 Alıkkılıç, *a.g.e.*, s. 80; Aslında tarihin birçok döneminde elçi kabul törenleri bazı zamanlarda iki ülke arasında ciddi sıkıntılara neden olabiliyordu. Bu durum, bazen İstanbul'da padişah huzurunda, bazen de bir Osmanlı elçisinin bir Avrupa başkentini ziyaretinde kralın huzuruna çıktığında ortaya çıkabiliyordu. Nitekim, 1669'da IV. Mehmet, elçisi Süleyman Ağa'yı Paris'e gönderdiğinde Süleyman Ağa'nın padişahın mektubunu krala teslim töreninde kralın ayaklarının dibine kadar gitmeyi reddetmesi, diplomatik teamüllerin çiğnenmesinden dolayı, kralın hiddetlenmesine ve elçinin azarlanmasına sebep olmuştu. Aynı şekilde Fransız elçisinin 1699'da İstanbul'a geldiğinde padişahın huzuruna çıkarken kılıcını teslim etmemesi, kabul töreninin yarım kalmasına ve elçinin İstanbul'da on yıl görev yapmasına rağmen bir daha saraya kabul edilmemesine neden olmuştu. Jean-François Solnon, *Sark ve İstanbulin*, Çev. Ali Berktaş, Doğan Yay., İstanbul, 2013, ss. 250, 256; Batılı elçiler tarafından kaleme alınmış hatıralarda, padişah huzurundaki kabul törenleri etraflıca anlatılırken, en çok da yer öpmelerden şikâyet edildiğine dair çeşitli anılar mevcuttur. 16. yüzyıl ortalarında İstanbul'da görev yapan Avusturya Elçisi Karl Tebly'nin elçi kabulleri hakkında Osmanlı sınırına girişten padişahın huzuruna çıkana kadar ayrıntılı olarak ifade ettiği merasimlere yabancı bir sefirin gözüyle bakış için bkz. Tebly, *a.g.e.*, ss. 123-158; 17. yüzyıl başlarında İstanbul'da görev yapmış Venedik büyükelçisinin Topkapı Sarayı'nı anlatan ve o tarihlerde İngiliz Elçiliğinde görevli Robert Withers tarafından İngilizceye çevrilerek ilk defa 1653'te Oxford Üniversitesinde basılan eserde de elçi kabul törenleri hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010, ss. 41-44.

30 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 49.

31 Turan, *a.g.e.*, s. 197.

32 Turan, *a.g.e.*, s. 202.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Avusturya, Özbekistan ve Rusya gibi ülkeler olmak üzere devam edilmisti³³. Daimi statüde olmayan bu elçiler, barış antlaşmalarını bildirmek veya ticari sözleşmeleri imzalamak, barış önerisinde bulunmak, barış görüşmeleri ya da arabuluculuk yapmak, herhangi bir antlaşmanın maddelerini görüşmek, iyi dostluk ilişkileri kurmak ya da var olan dostluk ilişkilerini pekiştirmek, devletin vergilerini toplamak, gönderilen ülkenin Osmanlı Devleti hakkında görüş ve politikalarını öğrenmek, padişahların tahta çıkışını haber vermek, hediyeleri ve hükümdarın bir mektubunu götürmek, yabancı devlet hükümdarlarının tahta çıkışını tebrik etmek ve onların taç giyme törenlerinde hazır bulunmak, hükümdarları sünnet düğünlerine çağırarak gibi gerekçelerle ülke dışına gönderilebiliyorlardı³⁴. Devletin ilk dönemlerinde bu tarz görevlere gönderilen elçilerin sınıf ve dereceleri hakkında açık bir malumat olmamakla birlikte, özellikle 16. asırdan itibaren bu görevleri ifa etmek için seçilen elçilerin büyük ve orta elçi statüsünde olabildiği gibi bazen de çavuş adı altında hariciyeden sorumlu bir kişinin de olduğu görülmekteydi. Yine aynı şekilde bu dönemde ülke dışına gönderilen bir elçinin birden fazla ülkeye uğramak suretiyle görevini yerine getirdiğine de tarihi kayıtlarda rastlanmaktadır³⁵.

Ülke dışına vazifeli olarak görevlendirilen elçilerin seçiminde büyük bir titizlik gösterilirdi. Öyle ki elçilerin seçiminde muhtelif mesleklerden tanınmış ve mevki sahibi olan, yabancı dil bilen biri olmasına son derece riayet edilirdi. Ancak yabancı dile hâkim olma önemli olduğu için ilk dönem elçilerinin çoğunlukla savaş sırasında tutsak olarak alınan veya Enderun'da yetiştirilen devşirmelerden olduğu göze çarpmaktaydı³⁶. Aynı şekilde lisan meselesinden dolayı da 16. yüzyılda çoğunlukla aslen Alman ve Leh olan ailelerden kişiler elçi olarak görev aldıkları da görülmekteydi. Kendilerine elçilik görevi verilenlere, dönüşlerinde geri alınmak üzere, yurt dışına çıkmadan önce "*Defterdarlık, Nişancılık, Beylerbeyliği ya da Kazaskerlik*" gibi unvanlar ve bu unvanların gereği olarak büyük yetkiler verilirdi³⁷.

2. Geleneksel Dönemde Osmanlı Hariciye Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin batılı devletlere ve bu devletlerin hükümdarlarına nasıl bir gözle baktığı, onlara nasıl hitap ettiği şüphesiz diplomatik metinlere de yansımıştı. Tek taraflı diplomasi ve bunun getirdiği üstünlük belirtisinin emareleri olarak ahitnamelerin davet, unvan ve elkab bölümlerinde açıkça eşitliğe yer vermeyen bir üstünlük ve hakimiyet söz konusuydu. Bu alanda ilk ciddi değişim ve çözüme 1606 yılında Avusturya ile imzalanan Zivatoruk Antlaşması'ndaki diplomatik metinde görülmüştür³⁸. Bu tarihe kadar Almanya İmparatoruna bazen "*Beç Kralı*", bazen "*Nemçe Çezarı*" ve bazen de "*Roma İmparatoru*" diye hitap edilirken³⁹; Avusturya Kralına "*Viyana Beyi*" olarak hitap edilirdi. Yine aynı şekilde Rus Çarlarına da protokoller arasında eşitlik muamelesi yapılmazdı⁴⁰. Ne var ki bu tarihten sonra Osmanlı diplomasisi batılı devletlere karşı -tam olarak eşit kabul etmese de- ikili müzakere yöntemini ve muhatabına yönelik ifadelerinde değişikliğe gitmeyi, dönemin dünya siyasetinin bir gereği olarak görmeye başlamıştı. Bu tarihe kadar gerçekleşen

33 15. yüzyılın başlarından, Osmanlı Devleti'nin daimî elçilik statüsüne geçtiği 19. yüzyıl başlarına kadar bu statüde hangi padişah zamanında, hangi ülkeye, hangi tarihte ve hangi kişinin, hangi gerekçelerle gönderildiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Unat, a.g.e., ss. 221-236.

34 Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, 2. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 1998 s. 12.

35 Unat, a.g.e., s. 19.

36 Unat, a.g.e., s. 23; Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi...*, s. 45.

37 Genellikle orta elçi olarak görevlendirilenlere Defterdarlık, Nişancılık veya Mekke Payesi; büyük elçi olarak görevlendirilenlere Rumeli veya Anadolu Beylerbeyliği unvanları verilmekteydi. İran'a gönderilen elçilerden ulema sınıfından olanlara ise Anadolu Kazaskerliği gibi unvanlar verilirdi. Hadiye Tuncer-Hüner Tuncer, *Osmanlı Diplomasisi...*, s. 45.

38 Karlofça Antlaşmasına kadar Osmanlı ahitnamelerinde genel olarak batılı devletlere yönelik kullanılan ifade ve hitap hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtalan, "Karlofça Antlaşması'nda...", s. 105.

39 Ortaylı, a.g.m., s. 278.

40 Rus Çarlarına yönelik bu tutum ilk defa Küçük Kaynarca Antlaşması ile değiştirilmiş ve Çarçeye "Tamamen Rusya'nın Padişahı" diye hitap edilmeye başlanmıştı. Ortaylı, a.g.m., s. 278.

ahitnamelerin unvan kısımlarında “Ben ki...” diye başlayan ve bir üstünlük belirtisi olarak Osmanlı hükümdarlarının sahip olduğu yerler tek tek sıralanarak Padişah övülürken, “Sen ki...” diye başlayan elkab bölümünde antlaşmanın muhatabı olan devletlerin hükümdarından sadece birkaç cümle ile söz edilmesi de yine diplomatik teamüllerdendi⁴¹.

Esasında Osmanlı Devleti karşılıksız diplomasisini Karlofça'ya kadar devam eden evresinde batılı ve doğulu devletlerle yoğun bir diplomatik faaliyet içerisinde olmadığından dış ilişkileri idare edecek geniş çaplı bir hariciye örgütüne de ihtiyaç duymamıştı. Dış politikayı ilgilendiren işler ağırlıkla Divan-ı Hümayunda görüşülürken, devletin güçlü merkezi yapısı çerçevesinde dış politikanın esasları Padişah ve Sadrazam tarafından belirleniyordu. Bu kapsamda ortaya çıkan diplomatik yazışmalar ise Nişancı ile onun maiyetinde çalışan Reis'ül Küttap ve Divan Katiplerince de yürütülüyordu⁴². İmparatorluğun en yetkili kurulu olan Divan-ı Hümayun'da dış siyasetle ilgili meseleler kurulun çalışma gündeminde önemli sırayı teşkil ederdi. Ayrıca Divan üyeleri arasında ihtisaslarına göre iş bölümü yapılırdı. İç ve dış meseleler esas olmak üzere, konular Veziriazamın ve diğer vezirlerin sorumluluğuna girmekle birlikte, konunun tarzına göre dini yönü hakkında Şeyhülislam ve Kazasker, mali yönü hakkında da Defterdarın bilgisine başvurulurdu. Bu arada Divan'da devletlerarası münasebetlerin görüşülmesi, özellikle sınır ihtilaflarının komşu devlet yetkilileri ile doğrudan müzakere edilmesinde de Divan Kurulunun bilgisi dahilinde, uç bölgelerdeki beylerbeyinin yetkileri alanındaydı. Bu konuda batıda Budin ve Bosna; doğuda Erzurum, Van, Mısır Beylerbeyi bilhassa yetkili konumundaydılar⁴³. Bu dönemde dış devletlerle yazışmaları düzenlemekle görevli Nişancıya bağlı Reis'ül Küttap esas olarak Divan'da katiplerin reisi olarak görev yapmaktaydı. Reis'ül Küttabın Divan'a dahil edilmesiyle birlikte -özellikle ilk dönemlerde- görüş bildirme hakkına sahip olmadığı ve dışişleri ile ilgili herhangi bir görevinin de bulunmadığı bilinmekteydi. Bu noktada Divan'da sadece dışişleri ile ilgili kayıtların tutulması, eski antlaşma metinlerinin istendiğinde gösterilmesi, kararlaştırılan antlaşma metinlerinin kaleme alınması gibi daha çok kitabet işleri ile ilgilenirdi⁴⁴. Ne var ki zaman içerisinde dış politik gelişmelere paralel olarak dış devletlerle münasebetlerin artması diplomaside farklı uygulamaları gerekli kılmasından sonra -her ne kadar her türlü bürokratik işlerle ilgili evrakları hazırlama görevini sürdürse de- diplomasi, Reis'ül Küttap'ın birinci derecede sorumluluk alanına girmeye başladı⁴⁵. Özellikle bu alanda zamanla Sadrazamın yükünü hafifletmek amacıyla diplomaside onun bazı yetkilerini de kullanması ile birlikte Reis'ül Küttaplık müessesesi 17. yüzyılda oluşturulan ve bu dönemden sonra devlet yönetiminde gittikçe önemli bir mevki işgal etmeye başlayarak Bab-ı Ali'nin üç büyük memuriyeti arasına girdi. İstanbul'a gelen geçici ve daimî statüdeki yabancı elçilerin Divan'da veya Bab-ı Ali'de ağırlanması konularında Reis'ül Küttap ile muhatap olma durumları, bu makamın diplomasi ve dış işlerde önemli derecede öne çıkmasını sağladı⁴⁶. Bu değişim, fiziksel olarak saraydan çıkılması ve Nişancı'dan bağımsız biçimde hareket edilmesi dışında iki önemli nedeni de ortaya çıkarmıştı. Bunlardan biri Reis'ül Küttap'a bağlı kalemlerde yapılan ve kayda geçirilen işlerdi. Bununla bağlantılı olan diğer neden de Hariciyenin ve dolayısıyla bu

41 Akyılmaz, a.g.e., s. 63.

42 Akyılmaz, a.g.e., s. 60.

43 İpşirli, a.g.m., s. 211.

44 Esasında Reis'ül Küttaplık makamının Divan'a ne zaman dahil olduğu meselesi tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Ancak yaygın kanaat olarak Kanun-ı Sultan Süleyman döneminin ilk yıllarında çeşitli alanlarda kanunlaştırma faaliyetleri sebebiyle bu işi yapmakta olan Nişancı'nın yükünü hafifletmek üzere bu makamın ihdas edildiği düşünülmektedir. İlk başlarda Reis'ül Küttap'ın divan toplantılarında arzuhalleri sesli okumak, telhis kesesini Sadrazam'ın yanına koymak, divandan çıkan Nişancı veya kendisi tarafından müsveddesi hazırlanan fermanların kontrolünü yapmak, tımar tahsis belgesi olan tahvil hükmünü hazırlamak, tımar ve zeametlerin beratlarını yazdırmak, merkezden yapılan tayinleri deftere işlemek ve berat için Ruus Tezkiresi adı verilen defterdeki kaydın suretini vermektir. Recep Ahıskalı, “Reis'ül Küttap”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, 2007, ss. 546-548.

45 Halil İnalçık, “Reis'ül Küttap”, İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul, 1979, s. 672.

46 Ahıskalı, a.g.m., s. 548.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

konudaki yazışma ve kayıt tutma işlerinin giderek önem kazanmasıydı⁴⁷. Neticede bütün bu gelişmelerin paralelinde 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde Reis'ül Küttap'a doğrudan bağlı üç Divan-ı Hümayun kalemi (Beylikçi Kalemi, Amedi Kalemi, Ruus Kalemi), hariciyenin ilk nüvesini oluşturacak olan Bab-ı Ali'nin bu yeni biriminin esas yükünü sırtlanmış bir görünüm arz ediyordu⁴⁸. Şüphesiz bu durum Osmanlı bürokrasisinde modern anlamda Hariciye Biriminin ortaya çıkmasına imkân tanyacak ilk ciddi değişimlerin başlangıcı anlamına geliyordu.

Reis'ül Küttaplık makamının diploması kurumunun ve Osmanlı Devlet Teşkilatının gelişmesine paralel olarak önem kazanmasının yanında, diploması teşkilatında bu makama güç verecek ve bu makamı etkili kılacak yeni birimlerin de ortaya çıkmaya başlamasına neden olacaktı. Bu birimlerin başında Divan-ı Hümayun Tercümanlığı ayrı bir önem arz etmekteydi⁴⁹. Osmanlı Devleti'nde tam olarak ne zaman ihdas edildiği bilinmese de⁵⁰ İstanbul'un fethi ile birlikte diplomatik ilişkilerin farklı dillerde iş görme zorunluluğundan dolayı devlet adamlarının da yabancı bir dil öğrenmeye yanaşmamaları veya buna itibar etmemeleri gibi nedenlerle tercümanlık mesleğini resmi olarak divanda yürütecek kişilere ihtiyacı zorunlu hale getirmişti. İlk zamanlarda bu hizmeti yürüten kişiler sonradan Müslümanlığı kabul eden ya da devşirme kökenli İtalyan, Rum, Alman, Macar ve Leh kökenli dil bilen kişilerdi. Ayrıca İstanbul'a gelen yabancı elçilerin tercümanlarını da beraberinde getirmeleri⁵¹ ile tercümanlık, diploması teşkilatında -zaman içinde meydana gelen gelişmeler de hesaba katıldığında- Reis'ül Küttap'tan sonra önemi artan ve adeta aranan ikinci kurum haline gelmişti⁵². Divan-ı Hümayun Tercümanlarının⁵³ yabancı elçilerin gönderdikleri yazıları tercüme etmek, Divan'da veya Bab-ı Ali'de Padişah veya Sadrazamın elçi kabullerinde hazır bulunarak müzakerelerde tarafların çevirilerini yapmak ve Reis'ül Küttap ile elçilerin her türlü irtibatını sağlamak gibi temel yükümlülükleri vardı⁵⁴. Şüphesiz Batılı devletler, bu makamın dış işlerinde ne kadar önem arz ettiğini çok önceden fark etmelerinden dolayı, elçilik ve konsolosluklarının bulunduğu şehirlerde birden fazla kendileri hesabına iş yapan tercüman bulundurulmasına büyük önem vermekteydiler. Öyle ki zamanla Batılı devletler, Osmanlı yönetiminden bu aşamada birtakım tavizler elde etmek suretiyle, Osmanlı sınırları içerisindeki önemli gördükleri şehirlerde tercümanlık okulları açmaya başlamışlardı⁵⁵.

Batılı devletler diplomaside elçinin adeta eli ayağı vazifesi gören tercümanlık kurumuna bu derece önem verirken, Osmanlı yönetimi de 15. yüzyılın ortalarından itibaren gerek divanda ve gerekse fevkalade surette yurtdışına gönderdiği elçilerinin yanına ağırlıklı

47 Virginia Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi (1700-1783)*, Çev. Özden Arkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997, s. 24.

48 Aksan, *a.g.e.*, s. 25.

49 Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 93.

50 Mahmut H. Şakiroğlu, "Tercüman", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, İstanbul, s. 490.

51 Polatçı, *a.g.e.*, s. 43.

52 J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and The European State System", *The Middle East Journal*, Vol. 15, Washington, 1961, s. 147; "Tercüman" kelimesi zaman içinde "*turcimanno, dragomanno, drugment, drogman, truchement*" adlarıyla batıda yaygınlık gösterirken Osmanlı bürokrasisinde daha çok "*dragoman*" adıyla kullanılmaktaydı. Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 491.

53 Divan-ı Hümayun Tercümanları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bilge Aydın, "*Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yeri*", Osmanlı Araştırmaları, C. XXIX, İstanbul, 2007.

54 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 72.

55 Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme gösteren tercümanlık kurumu Divan-ı Hümayun Tercümanları, Eyalet Tercümanları, askeri ve eğitim kurumlarında kullanılan tercümanlar ve yabancı elçilik ve tercümanları olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştı. Tercümanların yetiştirilmeleri, yabancı devlet elçileri ile ilişkileri ve Osmanlı Devleti'ndeki statüleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Polatçı, *a.g.e.*, ss. 43-124; Ayrıca Batılı devletler, doğu ülkelerine gönderilmek amacıyla kendi ülkelerinde de tercüman yetiştirmek amacıyla okullar açmışlardır. Bugün Avusturya'da Viyana Diploması Akademisi olarak faaliyet gösteren kuruluş 18. yüzyıldaki Şarkiyat Akademisi adıyla faaliyet göstererek devletin ihtiyaçlarını karşılamak için çok sayıda tercüman ve doğu uzmanı yetiştirmekteydi. İpşirli, *a.g.m.*, s. 214.

Ortodoks Rum ailelere mensup, Müslümanlığı kabul eden kişilerden yararlanıyordu. Bu durum zamanla Divan Tercümanlığında Rumların ayrı bir öneme sahip olmasına imkân tanıdı⁵⁶ ki 1821'de patlak veren Mora İsyanına kadar baş tercümanlık görevi Fenerli Rumların elinde kaldı⁵⁷. Öyle ki Divan ve Sefaret tercümanlıklarından Eflak ve Boğdan Voyvodalıklarına kadar Osmanlı dış siyasetinin belirleyici vasıtaları Rum tercüman ve yöneticiler tarafından kontrol edilir hale gelmişti. Batılıların “*Feneryot*” Osmanlıların ise “*Fener Beyleri*” dedikleri bu tercümanlar, cizye ödemiyor, kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarına, giyimlerine karışılmıyordu. Ayrıca sakal bırakmaları, dört hizmetçi alabilmeleri, at, koç arabaları ve kayıkla gezebilmelerine de imkân tanınıyordu⁵⁸. Her ne kadar Rum divan tercümanlarının faaliyetleri merkezde belli ölçüde kontrol altında tutulduysa da özellikle sefaretlerde sahip oldukları geniş hareket imkanları ile Osmanlı Devleti'ne ihanet ve casusluğa varacak kadar telafisi imkânsız siyasi bedeller ödetebiliyorlardı⁵⁹.

Esasında Osmanlı yönetimi bu tarihe kadar Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri öğrenmek için Rum tercümanlardan ve zaman içerisinde Eflak ve Boğdan'a yönetici olarak atadığı başarılı Fenerli Baş Tercümanları kullanmaktaydı. Ancak zaman içinde bazı Eflak Beylerinin Batılı yöneticilerle anlaşarak Osmanlı Devleti'ne ihanet etmeleri, devletin sınırlarını Batılı yöneticilere aktarmaları Osmanlı Hariciyesindeki büyük eksikliği ve affedilemez hatayı gözler önüne sercekti⁶⁰. Nitekim hariciyedeki bu ciddi sıkıntı II. Mahmut döneminde Tercüme Okullarının açılması ile sona erdirilerek gerek sefaretlerde ve gerekse merkezde Türk tercümanlarının yetiştirilip görevlendirilmeleri ile aşılacaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin 16. ve 17. yüzyıllar başta olmak üzere, kuruluş döneminden 17. yüzyılın sonuna kadar devletlerarası ilişkilerinde kullandığı diplomasi metotları -dönemine göre kısmen farklılık arz etse de- esas itibarıyla geleneksel uygulamalardan ibaretti. Ancak 1699'da -on altı yıl süren yıkıcı bir savaştan sonra- gelen Karlofça yenilgisi, Osmanlı yönetiminin Avrupalı devletlere olan bakış açısını temelden değiştirdiği gibi, bu zamana kadar yürütülen diplomatik ilişkilerini de yeniden gözden geçirmesine ve Batı tarzı diplomatik usulleri benimsemesine kapı aralamıştır⁶¹.

3. Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı Hariciyesi ve Diplomasinde Görülen Değişim

Viyana'yı ikinci kez kuşatmak amacıyla yola çıkan Osmanlı Ordusu'nun 1683'te Zenta'da

56 Şakiroğlu, a.g.m., s. 490.

57 Turan, a.g.e., s. 350; Fenerli Beyler ya da Fenerliler diye anılan ve pek azı dışında hepsi de Patrikhane çevresinden toplanmış ailelerden meydana gelen Rum tercümanlar dönemi 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Panayotis Nikusis Mamonas'ın Baş Tercümanlığa atanması ile başlamış ve 1821'e kadar devam etmiştir. Orhan Koloğlu, “Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimat'la Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Bildiriler (15-17 Ekim 1997, Yayına Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 129; Ayrıca Fenerli Rumların Osmanlı Dış işlerindeki görev ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980, ss. 131-137. 58 Cahit Bilim, “Tercüme Odası”, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM), 1/01, Ocak, 2015, s. 30.

59 Aydın, a.g.m., s. 59.

60 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. I, TTK Yay., Ankara, s. 9; 16. yüzyılın sonlarında kullanılan Gaspari adındaki bir Rum mühtedi tercümanın ilk yıllardaki sadakatlı hizmetlerinden dolayı 1609'da Eflak Voyvodalığına atandığı, ancak burada Lehliyle lehine çalıştığı saptanınca idamdan kurtulmak için Lehlilere sığınmak zorunda kalmıştı. Aynı şekilde 1731'de Donanma tercümanı Konstantin'in düşmana casusluk yaptığı için saptanması üzerine Konstantin idam edilmiştir. Aynı şekilde padişaha bildirmeden barış koşullarında değişiklik yaptığı için İskender oğlu Aleksander 1742'de idam edilmiştir. Bu arada 19. yüzyılın başlarında Balkanlar'da isyanların görülmesi ile Mihail Suço, Konstantin İpsilanti, Aleksander Moruzi gibi Rum tercüman ve voyvodaların ihanetleri görüldüğü gibi, Kandiye Kalesi'nin kuşatması sırasında son derece yararlı hizmetleri görülen ve kale komutanının taktiksel bir aldatmaca ile teslim olmasını sağlayan Panayotis Nikusis Mamonas adlı Rum baş tercümanını veya II. Mahmut döneminde Tercüme Okullarının kurulmasında büyük faydaları görülen ve daha sonra görevden azledilen Stavrakı Aristarki gibi Rumların hizmetlerini de hesaba katmak gerekmektedir. Koloğlu, a.g.m., ss. 129, 132.

61 İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008, s. 4.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

ağır bir yenilgiye uğraması ve sonrasında devam eden savaşlar neticesinde 1699 yılında savaştığı devletlerle Karlofça'da bir barış antlaşması imzalaması Osmanlı Devleti'nin, başta askeri olmak üzere, hemen bütün alanlarda ciddi reforma gitme ihtiyacının daha çok fark edilmesine imkân tanıyacaktı. Bu ihtiyaç Osmanlı tarafında ciddi bir değişimle -umulacağı gibi- diplomasi alanında kendisini gösterecekti. Karlofça'da taraflar arasında 36 celse halinde 72 gün devam eden diplomatik müzakerelerden sonra bir barış antlaşması imzalanabilmesi, ilk defa Osmanlı yönetimine diplomaside müzakerenin önemini ve Batılı tarzda müzakerelerdeki eşitlikçi yönünü göstermekteydi. Öyle ki Osmanlı yönetimi o zamana kadar alışlagelmiş uygulamaların dışında ilk defa arabulucu bir devletin yardımı ile bir masa etrafında modern diplomasinin tekniğini kullanarak 16 yıl boyunca savaştığı devletlerle antlaşmanın yollarını arıyordu⁶². Ayrıca ilk defa Osmanlı yönetimi Karlofça'da barış müzakerelerini sürdüren heyetin başkanlığına bir komutanı değil de sivil bürokrasinin en güzel örneğini sergileyebilecek olan ve Kalemiyeden yetişen bir Reis'ül Küttabı atıyordu⁶³. Neticede bütün bu unsurlara bakıldığında Karlofça Antlaşması, önceden alışılmamış bir şekilde, bundan sonra diplomatik müzakerelerde askeri bürokrasinin yerine sivil bürokrasinin kullanılmasının olağan hale getirilmesi ile Reis'ül Küttap'ın sorumlulukları ile birlikte emrindeki kadronun dış ilişkileri kapsayacak şekilde genişletilmesi gibi pratikte iki önemli sonucu doğuracaktı. Bu durum, Avrupalı devletlerin diplomatik müzakerelerde Reis'ül Küttabı bir tür hariciye nazırı olarak görmeye başlaması ve kendi Hariciye Nazırlarını Reis'ül Küttabın dengi sayması gibi bir uygulamayı da beraberinde getirecekti. Karlofça'dan sonraki bütün resmi müzakerelerde Reis'ül Küttap önderliğinde artık hariciyenin yükünü iyice sırtlamaya hazır bir teşkilat gibi devletler arası antlaşma veya sorunların çözümünde inisiyatif alınmaya başlanılacaktı⁶⁴. Bu, Osmanlı diplomasisinde bir milattı. Zamanla Reis'ül Küttabın sorumluluğu altında Hariciye Teşkilatına güç, nizam ve dinamizm kazandıracak olan Amedi Kalemî, Divan-ı Hümayun Tercümanı ve Mektubi-i Sadr-ı Ali gibi birimlerin de eklenmesi ile modernleşmeye çalışan Osmanlı sivil teşkilatlarında Hariciyenin giderek ayrı bir önem kazanmasına neden olmuştur⁶⁵.

Osmanlı yönetimi Karlofça'dan sonra müzakerenin gücünü kullanmayı hedeflemekle birlikte, 18. yüzyılın başlarından itibaren daha çok toprak kaybetmeye başlamasıyla, Batı tarzı ittifaklar sisteminin dış politikada dengeyi sağlamakta ne denli önemli bir araç olduğunu da fark edecekti⁶⁶. Her ne kadar bu döneme kadar Osmanlı padişahları daha kuruluştan beri çeşitli politik, askeri ve ticari sebeplerle bazı devletlerle ittifak gerçekleştirmiş olsalar da bu dönemde tesis edilecek ittifakların yapı ve çıkar bakımından geleneksel döneme -aman statüsü hesaba katıldığında- nazaran büyük farklılıklar sergilediğini düşünmeye başlamışlardı. Bu, Batılı devletlerin uzun yıllar sürdürdüğü dengeyi esas alan eşitlikçi ve karşılıklı çıkara dayanan bir dış politika aracıydı ki 18. yüzyılda, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere, yükselen Batılı devletler diplomasiye getirdikleri yeni bakış açılarıyla bu aracı yeniden tanımlamaya başlıyorlardı. Osmanlı'nın bu sistemde kendisine yer aramaya başlaması her şeyden önce Avrupalı devletlere ve bu devletlerdeki kurumlara yönelik tutumun da zaman içerisinde değişmesine neden olacaktı. Artık yeni dönemde Osmanlı diplomasisi Prusya ile Rusya'ya karşı ittifak ararken, dost olduğu diğer devletlerin Rusya veya Prusya ile olan rekabetini de hesaba katmayı, topraklarını elde tutmakta veya gelecekte de olsa bir sorunu çözmekte bir emniyet tedbiri olarak görmeye başlayacaktı.

Karlofça Antlaşması'ndan sonra devletler arası ilişkilerde eşitlik esasına göre diplomasinin nimetlerinden yararlanmaya yönelik bazı uygulamalar da Osmanlı

62 Osmanlı diplomasisinde kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan bir farklılık, Karlofça ve bundan sonra imzalanacak olan antlaşmalardaki metinlerde kullanılan ifadelerde ortaya çıkacaktı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtaran, "Karlofça Antlaşmasında..." ss. 115- 127.

63 Aksan, *a.g.e.*, s. 25.

64 Aksan, *a.g.e.*, s. 26.

65 Aksan, *a.g.e.*, s. 26.

66 Deniz Kılıç, "Ziştovi ve Yaş Görüşmeleri Üzerinden Osmanlı Diplomasisini Okumak", Cihannüma, S.III/1-Temmuz, 2017, s. 100.

Hariciyesinde Reis'ül Küttabın artan sorumluluğu altında görülmeye başlandı. Öyle ki antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında antlaşmaların tasdik edilmiş suretlerini getiren elçilerin ardından her iki devlet tarafından da sınırların tasdiki ile ilgili elçilerin gönderilmesi kararlaştırılmıştı⁶⁷. Bu uygulamaya daha sonra Karlofça Antlaşması'na imza koyan diğer devletlerle Osmanlı yönetimi arasında gerçekleştirilerek Osmanlı diplomasisinin modern Avrupa diplomasisinin mütekabiliyet statüsünü adapte etmesine yardımcı olacaktı.

Karlofça Antlaşması'nın yıkıcı etkilerinin yanında Osmanlı Hariciyesini modern Avrupa diplomasisine daha çok yakınlaştırmak zorunda bıraktığı 18. yüzyılın başlarında Osmanlı yönetimi elçi gönderme ve kabulleri ile ilgili mevzularda da el atarak bu konuya Avrupalı devletler nazariyesinden bakmaya çalışacaktı. Bu durum ilk etapta; elçiler için yapılan teşrifat törenleri, harcamalar ve ağırlanma usullerinde kendini göstermeye başlayacaktı. Öyle ki bu tarihten sonra yabancı elçilerin kabul ve ağırlanmalarında elçilerin İstanbul'da kalma süreleri ya da maiyetindeki kişi sayısının kalabalık olmasından ziyade elçinin bağlı olduğu devlet ile Osmanlı yönetimi arasındaki siyasi/askeri/diplomatik, güç/eşitlik/üstünlük gibi değişkenliklerin büyük önem arz etmeye başladığı görülecekti⁶⁸. Batılı elçilerin bu dönemde kaleme aldıkları sefaretnamelerinde İstanbul'daki elçilerin kendi aralarında belli bir hiyerarşik düzen oluşturduklarından bahsederek, bu hiyerarşik düzen içerisinde en üst kademede "Ambassadeur" adıyla Fransa, İngiltere, Venedik ve Hollanda elçilerinin olduğundan, sonrasında ise "Internuncius" adıyla Alman İmparatoru elçisinin ve diğer farklı adlarla diğer Avrupalı elçilerin geldiğinden bahsetmektedir⁶⁹. Nitekim bu hiyerarşik düzen Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle olan ilişki yoğunluğunu veya dostluğunu da gözler önüne sermekteydi. Aynı şekilde 18. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelen Lale Devri'ni yaşarken, Pasarofça'ya kadar diplomatik arenada ve bu sırada yapılan müzakerelerde sadece hasım olan Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik ile değil arabulucu, hatta zaman zaman danışman olarak Fransız, İngiliz ve Hollandalı diplomatlarla çok yakın temas halinde olmayı artık zorunluluk olarak görecekti. Osmanlı Devleti'ndeki bir zihniyet değişiminin başladığının göstergesi olan bu yaklaşımlar, Osmanlı yönetiminin Avrupalılarla karşılıklı olarak yakından temas kurmalarına da imkân taniyacaktı⁷⁰. Nitekim Pasarofça Barışı'nın temininden sonra Damat İbrahim Paşa, böyle bir politikanın zorunluluğu olarak Avrupa'nın önemli başkentlerine bu manada ilk kez elçi gönderme uygulamasını başlatacaktı.

Yeniçeri ortasından yetişmiş, Çorbacılık, Muhzır Ağalığı, Yeniçeri Efendiliği, Darphane Nazırlığı, Üçüncü Defterdarlık ve Pasarofça Antlaşması'nı yapan heyette İkinci Murahhaslık gibi çok önemli mevkilerde bulunmuş olan Yirmi Sekiz Mehmet Efendi'nin Paris'e kısa süreliğine elçi olarak gönderilmesi, Osmanlı yönetim anlayışının maruz kaldığı değişimi göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir⁷¹. 1719'da kalabalık bir elçilik heyeti ile Paris'e giden ve kaldığı süre boyunca gördüklerinden etkilenen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi "*Sefaretname*" adıyla bir eser meydana getirerek, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülecek islahat hareketlerinin fikri yapısını da derinden etkileyecekti. Paris'te kaldığı süre boyunca -başta şehrin yapısı, mimarisi, operalar ve hayvanat bahçeleri olmak üzere- gördüğü hemen her şeyi büyük bir hayranlıkla eserinde anlatan Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, tavırları ile de Türk-Fransız dostluğunun temin edilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Her ne kadar kültürel münasebetlerin tesis ve tanzimi için Paris'te inceleme yapmaya gitmiş gibi görünen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa ve İspanya'nın, Avusturya'ya karşı müttehit bir hareket imkanını oluşturmak gibi Osmanlı yönetimi tarafından kendisine verilmiş gizli bir hedefi de vardı⁷². Ancak bu amaca vakif

67 Kurtaran, "Kalofça Antlaşması'ndan Sonra...", s. 343.

68 Kurtaran, "Kalofça Antlaşması'ndan Sonra...", s. 364.

69 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 196.

70 M. Alaattin Yalçınkaya, "XVII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", Genel Türk Tarihi, C. 7., Edi: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 73.

71 Onur Kınılı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, Imge Yay., İstanbul, 2006, s. 120.

72 Unat, *a.g.e.*, s. 56.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

olamayınca İstanbul'a dönen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin izlenimlerini konu edinen Sefaretname'si, Osmanlı toplumunun Batı'ya açılan ilk penceresi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Nitekim, Sefaretname'de bahsedilenlerden çok etkilenen Padişah ve Osmanlı yönetim erkani derhal bu tarz yeniliklerin İstanbul'da da uygulanması amacıyla harekete geçilmesini istemiştir. Dolayısıyla Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin bu hamlesi ve izlenimleri bundan sonra Osmanlı yönetiminin Batı'ya bakışını esaslı bir şekilde değiştirdiği gibi ülkede yönetim, mimari ve askeri alanlar başta olmak üzere Batı tarzı reform hareketlerinin de hızlanmasına kapı aralamıştır. Bu yönüyle diplomatik bir hamle Osmanlı yönetici ve toplumunun Batı'ya bakışında ciddi değişiklik ve tanımlamaları da beraberinde getirmesine vesile olmuştur.

18. yüzyılla birlikte gelen ve Batılı ülkeler başta olmak üzere, ilişkili olunan devletlerin başkentlerini yakından tanıma ve onlarla iş birliğinin yollarını arama anlayışı, 1721'de Ahmet Dürri Efendi'nin İran'a gönderilmesi, 1722'de Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya'ya gönderilmesi, 1730'da Mustafa Efendi'nin Avusturya'ya ve aynı yıl Mehmet Sait Efendi'nin Lehistan'a gönderilmesi, 1744'te Saim Efendi'nin Hindistan'a gönderilmesi ile artarak devam etmiştir⁷³.

18. yüzyılın diğer yüzyıllara göre uzun süren barış dönemlerinde bu sefaretlerin ne kadar etkili olduğunu tespit etmek zor olsa da savaşız geçen her an yenilerinin gücünü, devlet yönetimindeki etkisini azaltmış ve yönetici kadrolar yavaş yavaş bürokratlarla dolmaya başlamıştır⁷⁴. Reis'ül Küttap ve diplomasi ile ilgili kadroların yetki alanlarının genişlemesi, elçilik vazifesine Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi gibi asker kökenli olmayan, Ahmet Resmi Efendi gibi Kalemiyeden memur atamasını beraberinde getirdiğini görmekteyiz. Bu noktada Ahmet Resmi Efendi'nin 1757'de Viyana'ya, 1763'te de Prusya'ya Sefir olarak gönderilmesi sivil kökenli bürokratların diplomasiye ne derece nüfuz ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir⁷⁵. Nitekim Karlofça ile başlayan sivilleşme süreci, 18. yüzyıl başlarında sefaretlerde de kendi ağırlığını hissettirmeye başlayacaktı.

4. III. Selim ve II. Mahmut Dönemlerinde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Hariciye Nezaretinin Kurulması

III. Selim'in tahta çıkışı ve II. Mahmut'un ölümü arasında geçen yarım yüzyıl Kalemiyenin ve Bab-ı Ali'nin tarihinde büyük değişikliklerin vuku bulduğu bir zaman dilimidir⁷⁶. Nitekim III. Selim'in hükümdar olması ile Osmanlı diplomasi teşkilatında ciddi dönüşümlerin yaşanması için derhal harekete geçilecekti. Bu maksatla ilk olarak Hariciye Teşkilatında yer alan personel sayısını ihtiyaca göre yeniden düzenlemek ve istenilen yetenekteki kişileri Kalemiyeye memur olarak ihdas etmek için bir dizi çalışmalar yapılacaktır. Buna göre Mektubi Odası ile ilgili nizamnamede getirilen düzenlemeye göre odada çalışanların sayısının kısa sürede otuzun altına indirilmesi ve personel sayısının bu sınırın altına düşmeden yeni katiplerin işe alınmasının yasaklanması hükmünü getirmekteydi⁷⁷. Amedi Odası ile ilgili düzenlemeye göre de burada görevli kâtip sayısının altıya indirilerek işe yaramayan niteliksiz katiplerin görevlerine derhal son verilmesi emredilmekteydi. Aynı düzenlemede iki yıllık süre için

73 Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de yabancı memleketlere müteaddit elçiler gönderilmiş olduğu bilinmekte ise de sefirlerin veya maiyetlerinden birinin, sefaretleri sırasında gördüklerini veya yaptıklarını metbua-larına bildirmek maksadı ile yazdıkları "Sefaretnameler" ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonraki devirlere denk düşmektedir. Fakat buna bakılarak daha evvelki tarihlerde bu niyetle yazılmış hiçbir vesika bulunmadığı-na hükmetmek doğru değildir. Gönderilen elçilerin hazırladıkları Sefaretnameler hakkında detaylı bilgi için bkz. Unat, *a.g.e.*, ss. 47-216.

74 Kınlı, *a.g.e.*, s. 122.

75 Kınlı, *a.g.e.*, s. 123.

76 Carter V. Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babialı (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994, s. 126.

77 Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 119.

Beylik, Tahvil ve Ruus kalemlerine yeni katiplerin alınmasına da yasak getirilmekteydi. Ancak niteliksiz elemanları çıkararak Kalemiye üzerindeki hantallığı sona erdirmeye yönelik getirilen nizamnamenin hakkıyla uygulanmadığı tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Özellikle getirilen hususlarla ilgili olarak kâtip çocuklarının bu sınırlamaların dışında tutulması alınan önlemleri etkisiz hale getirecekti⁷⁸. Ayrıca yine bu dönemde diplomasi teşkilatında çalışacak personelin işe alınmasında ve kalitenin sağlanarak liyakatli kişilerin kuruma ihdas edilmesini sağlamaya yönelik bir dizi tedbirler de alınmıştı. Buna göre Beylik, Tahvil ve Ruus kalemlerine kâtip olarak girmek için müracaat eden adayların öncelikle özgeçmişleri araştırılacak, ardında da sınava tabi tutulacaktı. İnceleme sonucunda sakıncalı görülenler, uygun yaşta olmayanlar, taşra ayanları ve kapu kethüdalarının hizmetinde bulunanlar hiçbir surette şakird olarak işe alınmayacaklardı. Ayrıca iltimas, rica, şefaaf, hatir ve gönüle riayetten eleman seçilmesine de yasaklama getiriliyordu. Amedi ve Mektubi Odaları içinse bu birimlerin yerine getirdikleri fonksiyonlar sebebiyle ek birtakım önlemler ve kurallar getirilmiştir. Öncelikle her iki odaya alınacak katipler de daha önce bir başka kalemde çalışıp, tecrübe kazanmış, güvenilir, devlet sırlarını açığa çıkarmayacak kişilerin olmasına riayet edilecekti. Eğer Mektubi ve Amedi Kalemlerinde daha önce rica, şefaaf, hatir ve gönüle riayetle işe alınmış olsalar da belirtilen özellikleri taşımayanların tespit edilerek derhal görevlerine son verilmesi sağlanacaktı. Ayrıca her iki odaya sınavla eleman alınacak ve padişahın Hatt-ı Hümayunu ile göreve başlanması şartı da getirilecekti⁷⁹. Ancak tıpkı kalemlere alınacak personel sayısındaki kısıtlamada olduğu gibi işe almada da sıkı bir denetim sistemi kurulması çabaları da ne yazık ki beklenen sonucu vermeyecekti. Her şeyden önce devletin içinde bulunduğu ekonomik sorunların yarattığı sosyal baskılara ne III. Selim, ne de büyük bir sorunlar yumağı içerisinde kendisinden sonra görevi devralan II. Mahmut karşı koyabilecekti. Dolayısıyla hantal bürokrasi içerisinde işe almada kurallar koyma ve yüksek standartlar tespit ederek diplomasi teşkilatında uygulamaya koyma mücadelesi bu noktada başarısız olacaktı. Ancak III. Selim'in idealist bir yapıda hariciyeyi hak ettiği yere getirme çabası sadece Amedi veya diğer kalemlere yönelik uygulamalarla sınırlı kalmayacaktı. Bu döneme kadar devletin gizli ve son derece önemli evrakları Divan-ı Hümayunda Beylikçi veya güvenilir birkaç kâtip tarafından kaleme alınırdı. Ancak bu evrakların herkesin gözü önünde yazılması, başta istihbarat açısından olmak üzere, devletin güvenliğini ilgilendiren hususlarda ciddi sıkıntılara neden olabiliyordu⁸⁰. Çünkü bu işlerin gerçekleştirildiği sırada ilgili ve önemli evrakın bir işini takip etmek üzere divana gelmiş yabancı bir devletin tercümanının veya taşralı bir yöneticinin görmesine neden olabiliyordu. Dolayısıyla söz konusu katiplere işin ehemmiyetine göre ayrı bir yer tahsis olunmalıydı. Neticede bu handikabın önüne geçmek amacıyla 1797 tarihli nizamname ile Reis'ül Küttaba bağlı ve görevi son derece gizli evrakları tanzim ve oluşturma olan Mühimme Odasının oluşturulması kararı alındı⁸¹. Daha sonra odaya belirli yetenekte katiplerin alınması için bir dizi çalışmalar da yürütülecekti.

III. Selim tahta geçtiğinde Avrupa büyük bir değişimin sancılı sürecini yaşamaktaydı. Fransa'da ortaya çıkan ve o döneme kadar dünyanın pek de duymadığı veya alışık olmadığı türden fikir hareketlerini beraberinde getirerek toplumsal tabakaları yönetime karşı bir ihtilale zorlamaktaydı. İlk defa imparatorluk yönetimleri özgürlük, eşitlik, adalet kavramları ile harekete geçen kitlelerin kalkışmaları ile yüzleşmeye başlıyorlardı. Bu, kısa sürede Avrupa'daki imparatorluk yönetimlerini derin bir şekilde etkilerken, bu tür yönetimler bu kitlelere karşı nasıl tavır alınması gerektiği konusunda diplomasinin müzakere yöntemini kullanmayı artık zaruri olarak görmekteydi. Bu durum zaman içerisinde Avrupalı devletler arasında diplomasi alanında o zamana kadar kabul görmüş teamüllerin de değişmesine ve devletler arası ilişkilerde yeni yeni usul ve esasların

78 Akylmaz, a.g.e., s. 120.

79 Akylmaz, a.g.e., s. 121.

80 Akylmaz, a.g.e., s. 122.

81 Tefik Temelkuran, *Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1970, s. 16.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

belirlenmesine neden olacaktı. Artık devletler, güvenlikleri başta olmak üzere, karşılıklı diplomasiyi sadece bir savaşı sona erdirmek veya bir diğer devlete karşı ittifaklar içerisinde girmek amacıyla değil; imparatorlukların bütün yönetimlerine karşı tehdit oluşturan siyasi rejim, kitlesel fikir veya kişileri bastırmaya, durdurmaya, yok etmeye karşı bir araç olarak kullanıyordu. Dolayısıyla bu yönüyle diplomasi ve onu yürüten diplomatlar, Avrupa yeni bir yüzyıla girmeye hazırlanırken, bir önceki yüzyıla oranla devlet adamları gözünde çok daha farklı bir role bürünecekti.

1789'da III. Selim Osmanlı tahtına geçtiğinde Avrupa böyle bir değişim sürecini yaşamaktaydı. Şehzadeliği sırasında gerek aldığı eğitim ve gerekse olaylara bakış açısı yönüyle tecrit edilmemiş bir şekilde diğer şehzadelerden ayrılıyordu. Öyle ki daha şehzadeyken, sarayın dışındaki dünyada neler olup bittiğini öğrenmek ve bu yönüyle dünyayı, Avrupa'yı tanımak için saraya girip çıkan ilgili kişileri kullanmaktan imtina etmeyecekti.⁸² Nitekim Fransa'ya olan merakı onu çeşitli vasıtalar aracılığı ile Fransız İmparatoru XVI. Louis ile mektuplaşmaya kadar götürecekti. Ayrıca Şehzade Selim, dünya politikalarına ilgi duymuş ve Osmanlıların gerilemesinin sadece Osmanlıların geleneksel kurumlarının başarılı bir biçimde işletilmemesinden değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı düşmanlarının çok daha sağlam idari, askeri ve mali kuruluşlar geliştirmelerinden kaynaklandığına inanıyordu⁸³. Bu durum Şehzade Selim'de, hükümdar olduğunda kendisinden önceki atalarından farklı olarak devlet yönetiminde çok daha farklı metotları kullanacağını ilk işaretleriydi. Nitekim 28 yaşında hükümdar olduğunda vakit kaybetmeden işe koyulacak ve ilk icraatlarını gerçekleştirmek için aydın gördüğü devlet adamlarından devletin askeri ve siyasi yapısındaki hantallığı üzerinden atmak ve Avrupalı devletlerle karşılıklı ilişki kurmak noktasında harekete geçmeyi zaruri olarak görecekti. Bu maksatla yeni hükümdar 16 Mayıs 1789 tarihinde Revan Köşkü'nde topladığı Meşveret Meclisinde iki gün boyunca devlet adamları için devletin aksayan yönlerini tartışmaya açacaktı. Ayrıca iktidarının ilk yıllarında Avusturya ve Rusya'ya karşı girilen savaşın ağır kayıplarının devlet üzerindeki etkilerini gidermeye yönelik bir dizi önlemleri uygulamaya koymayı önemli görecekti. III. Selim o döneme kadar Osmanlı Sarayının alışık olmadığı birçok toplantıya imkân tanıyan çözüm odaklı ve daha önce denenmiş tekniklerinden farklı yöntemlerle kökleşmiş sorunları halletmeyi hedefleyen projeleri hayata geçirmeye çalışıyordu. Aralarında Sadrazam Koca Yusuf Paşa, Fransız asıllı Bertranaud ve D'Ohsson gibi isimlerin yer aldığı 22 kişilik heyetin hazırladığı raporlarla yeni hükümdar işe koyulmuş, devletin iç politik sorunları yanında dış devletlerle olan münasebetlerde karşılıklı ilişkilerin nasıl olması gerektiği soruna eğilmişti⁸⁴. Şehzadeliğinden beri hükümdarın güvenini kazanan Ebubekir Ratıp Efendi, Viyana'daki çalışmaları sırasında Voltaire, Montesquies, Rousseau gibi yazarların eserleri ile tanışmış ve bu eserler hakkında detaylı bilgiler edinmişti⁸⁵. Görevi sırasında hükümdara yazdığı mektuplarda, ülkenin eğitim sistemi ve Batılı devletlerle kurulacak ilişkiler başta olmak üzere, bazı tavsiyeler de bulunacaktı. Ebubekir Efendi, buradaki izlenimleri üzerine bir ülkenin kalkınmasında etkili olan aktörleri devletin yasa ve kuralları, disiplinli bir ordu, dürüst ve becerikli memurlara sahip olması, dış ülkelerle saygı temeline dayalı ilişkiler, eğitilmiş bir halk ve iktisatlı kullanılan dolu bir hazine olarak sıralayacak ve bu tespitlerini de ayrıntılı bir şekilde kaleme aldığı 600 sayfalık raporunda dile getirecekti. Şüphesiz bu rapor III. Selim'in Batılı devletlere bakış açısını derinden etkilediği gibi Yaş ve Zıstovi Antlaşmaları'nın gereği olarak karşılıklı elçilerin atanması noktasında vakit kaybetmeden harekete geçmesine vesile olacaktı⁸⁶. Gerçekleştirilen gözlemler neticesinde hazırlanan rapor ayrıca dönemin yöneticilerinin Avrupa'daki siyasi değişiklikler başta olmak üzere gelişmeleri tanımak suretiyle diplomaside de kendilerine yeni bir pencere aralmasına vesile olacaktı. Bu gelişme, III.

82 Yalçınkaya, a.g.m., s. 122.

83 Yalçınkaya, a.g.m., s. 122.

84 Turan, a.g.e., s. 293.

85 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebubekir Ratıp Efendi", Belleten, S. 153, C. 56, TTK Yay., Ankara, 1975, s. 62.

86 Turan, a.g.e., s. 288.

Selim'den bu zamana kadar Osmanlı yönetiminin kullanmayı gerekli görmediği ilk ikamet elçiliklerinin Avrupa'nın önemli şehirlerine gönderilmesi noktasında harekete geçirecekti. Bu maksatla, Fransa'nın içerisinde bulunduğu karışıklık hesaba katılarak,⁸⁷ ilk daimî elçiliğin Londra'da açılması için girişimlerde bulunulacaktı. Bunun için bu tarz karşılıklı elçiliklerde uyulması gereken hukuki ve diplomatik prosedürlerin neler olması gerektiği konusunda Reis'ül Küttap Mehmet Raşid Efendi'nin 10 Temmuz 1793'te İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi ile bir görüşme gerçekleştirmesi sağlanacaktı. Görüşmede elçinin gönderilmeden önce güven mektubunun kim tarafından ve kime hangi surette yazması gerektiği konusunda İngiliz elçisinden bilgi alınarak bu konuda gerekli prosedürün alt yapısı oluşturuldu. Ayrıca ilk defa Osmanlı Devleti'ne ait bir ikamet elçisinin Londra'da Rus ve Avusturyalı meslektaşlarına denk olması için "Büyükelçi" statüsüyle hak ettiği şekilde ziyadesiyle ağırlanacağı ve bundan da büyük memnuniyet duyulacağı III. Selim'e iletildi⁸⁸. Neticede Londra'ya gidecek olan ikamet elçisinin prosedür uygulamaları ve seçim işlemlerinde Bab-ı Ali ile İngiliz elçisi aracılığıyla Londra Hükümeti arasında gerçekleştirilen bu mütalaa göz önünde bulundurularak Kalyonlar Eski Kâtibi Yusuf Agah Efendi'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun şanıyla ve Büyükelçilik Rütbesi ile gönderilmesine karar verildi⁸⁹.

Nüfuzlu bir aileye mensup ve elli yaşlarında olan Yusuf Agah Efendi Bab-ı Ali'de Hi'lat giydikten sonra 1793 yılı Ekim ayı ortalarında maiyetiyle birlikte, İngiliz Hükümetinin yol harçlığı teklif ederse kabul etmemesi tembihlenerek, İstanbul'dan hareket edip Bükrüş, Viyana yoluyla 21 Aralık 1793'te Londra'ya vardı. Birkaç gün sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grendville, ardından çok geçmeden de Kral III. George tarafından özel olarak kabul edildi. Osmanlı elçisi diplomatik ziyaretlerine devam ederek, ilerleyen günlerde kraliçe ve başbakan tarafında kabul olunarak göreve başlaması sağlandı⁹⁰.

Yusuf Agah Efendi'yi Londra'da görevde bulunduğu süre zarfında meşgul eden ilk siyasi faaliyet, Fransa'ya karşı oluşturulan koalisyonun Londra üzerindeki etkilerini görme ve bu koalisyonda -Bab-ı Ali'den gelen yönlendirme ile- tarafsız kalma uğraşydı. Ayrıca 1795 yılında İngiltere ile Rusya arasında yapılan Petersburg Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir durum oluşturup oluşturmadığı yönünde, Londra Hükümeti nezdinde çalışmalarında bulundu. Antlaşmada, iki devlet topraklarına yönetilecek herhangi bir saldırıya karşı taraf devletlerin birbirlerine yardım edeceklerine dair maddenin Osmanlı Devleti'ne karşı konulduğu şüphesi, Bab-ı Ali'de bir rahatsızlık yarattı. Bu konuda Londra'da gerek Yusuf Agah Efendi'nin, İstanbul'da ise Reis'ül Küttabın İngiliz elçisinden izahat istemesi, Osmanlı Hariciye Teşkilatının yeni dönemde diplomasiyi nasıl kullandığına dair güzel bir örnek oluşturmaktaydı. Nitekim, Londra'da Osmanlı elçisinin ısrarlı takipleri ve mekik diplomasisi sonuç verecek ve İngiliz Hükümeti, bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'ne karşı değil, İran ve Çin'e karşı yapıldığını ilan etmek durumunda kalacaktı.⁹¹ Bu arada Yusuf Agah Efendi, bir taraftan Avrupa'daki gelişmelere dair haber toplarken, diğer taraftan da Osmanlı Ordusu'nun Batı usullerine göre yetiştirilmesini sağlayacak İngiliz subaylarının Türkiye'de görev alması ve Osmanlı tersanesinin gereksinim duyduğu dokuz yüz kantar kalayın satın alınarak gemilerle İzmir'e sevk edilmesi için çaba gösterdi⁹². Siyasi çalışmaları yanında Londra'da görev yaptığı süre boyunca basında Osmanlı Devleti hakkında yayımlanan gazete yazılarını da sürekli olarak İstanbul'a göndermeyi sürdüren ilk daimî elçi, üç buçuk yıl görev yaptığı hizmetinden para sıkıntısı çekmeye başlaması ve

87 Turan, *a.g.e.*, s. 289.

88 Aslında görüşmede Osmanlı elçisinin "Büyükelçi" statüsünde olması gerektiği ifade edilse de büyük elçiliğin masraflı olacağı hatırlatılarak "Fevkalade Orta Elçilik" ile "Büyük Elçilik" arasında ihdas olunacak bir rütbe sayesinde maksadın daha iyi gerçekleşeceği düşünülmüş, örnek olarak da İstanbul'daki Avusturya elçisinin böyle bir rütbe haiz olduğu belirtilmişti. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçinin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1968, s. 14.

89 Kuran, *a.g.e.*, s. 15.

90 Kuran, *a.g.e.*, s. 16.

91 Kuran, *a.g.e.*, s. 21.

92 Turan, *a.g.e.*, s. 289.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Bab-ı Ali'nin kendisini daha fazla ihmal etmesine dayanamayarak İstanbul'a dönüş için izin istedi. 1797 yılında yerine İsmail Ferruh Efendi'nin atanması ile -Osmanlı Devleti'nde diplomaside yeni bir dönemin başlamasına sebebiyet veren- Yusuf Agah Efendi'nin İstanbul'a dönmesine müsaade edildi⁹³.

Gerek Avrupa'da meydana gelen olaylar ve gerekse devletin artık geleneksel yöntemleri bir kenara bırakarak Batılı devletlerle karşılıklı ilişkilere önem vermeye başlamasıyla daimî elçilikler uygulamasına Paris, Berlin, Viyana, Petersburg ve Tahran eklendi⁹⁴. Paris'e Morali Esseyid Ali Efendi⁹⁵, Berlin'e Giritli Ali Aziz Efendi⁹⁶, Viyana'ya İbrahim Atıf Efendi (önce Viyana'ya geçici statüde Ebubekir Ratıp Efendi'yi incelemelerde bulunmak üzere göndermişti.) Tahran'a Seyyid Mehmet Refi' Efendi⁹⁷, Petersburg'a Mehmet Rasih Paşa maiyetleriyle birlikte gönderildi. Görev sürelerinin dolmaları neticesinde mevcut elçilerin yerlerine yeni atamalar yapıldı. Bu arada III. Selim'in Fransa ile diplomatik ilişkilere ayrı bir önem verdiği, süresi dolan Paris'teki elçilerin yerine vakit kaybetmeden yeni atamaların yapıldığı göze çarpmaktadır. Şüphesiz bunda, bu dönemde Fransa'da yaşanan gelişmelerin dünya siyasetine yön verir nitelikte olmasıyla Padişah'ın Fransa'ya ayrı bir ilgi duymasının neden olduğu söylenebilir. İlk daimî elçiler görev yaptıkları süre boyunca uluslararası diplomasinin inceliklerini tam olarak bilmemelerine ve zaman zaman maiyetlerindeki tercümanların ihanetleriyle karşılaşip zor durumlarda kalmalarına rağmen, görevlerini büyük bir özveri ile yerine getirmeye çalışmışlardı. Ancak, başta Paris Büyükelçisi Esseyid Ali Efendi olmak üzere, bazı elçiler Bab-ı Ali'nin gönderdiği talimatları tam olarak anlayıp uygulayamamakla birlikte, gittikleri ülkenin dışişleri bakanları veya hükümet yetkilileri tarafından da bilerek yanlış yönlendirilmişlerdi. Bu konuda Esseyid Ali Efendi'nin Napolyon döneminde Fransa'nın Mısır'a çıkarma hazırlıklarını öğrenememesi ve bu konuda Osmanlı Hükümeti'ni yanlış yönlendirmesi bizzat padişahın tepkisini çekmişti⁹⁸.

Büyük beklentilerle, değişen dünya düzenine devletin diplomasie kanalıyla ayak uydurmayı amaçlayan III. Selim'in daimî elçilik açma uygulaması zaman içerisinde kendisinden beklenen faydayı veremeyecekti. Dahası bu uygulamanın ileride bir semere hasıl olacağı da umulmuyordu. Padişaha göre, büyükelçiliğin gerektirdiği masraflara daha fazla katlanmaya gerek yoktu. Ancak hükümdar, daimî elçiliklerin birdenbire ortadan kaldırılmasını da uygun görmüyordu. Bu düşünce ile III. Selim, daimî elçiliklere Fenerli Rum beyzadelerin gönderilmesini ferman buyurdu. Ancak Sadaret Kaymakamı Abdullah Paşa bu uygulamanın yeni masraflara sebebiyet vereceğini dile getirerek, onun yerine elçiliklerde görevli olan Rum tercümanların maslahatgüzar sıfatıyla tayin olunmasının daha uygun düşeceğini önermesi, Padişah tarafından da uygun görüldü⁹⁹. Böylece daimî elçiliklerde büyükelçilik uygulamasına son verilerek, şimdilik Osmanlı Devleti'nin bu başkentlerde maslahatgüzarlıklar tarafından temsil edilmesi yoluna gidildi. Şüphesiz bu uygulamanın da kısa sürede Osmanlı Devleti'nin güvenlik ve itibarına ne kadar zarar verdiği anlaşılınca bu yöntemden de vazgeçilecekti. Neticede daimî elçilik uygulamasının beklenen düzeyde başarı sağlayamamasında seçilen şahıslardan ekserinin siyasi tecrübeleri olmaması durumuydu. Ayrıca yabancı dil bilmemeleri de onları, ihanetleri zaman içerisinde anlaşılın, Rum tercümanların insafına bırakıyordu. Bunun yanında Bab-ı Ali'nin İstanbul'da gelişen siyasi hadiseler hakkında daimî elçiliklere bilgi ve talimat göndermekte bazen ihmal göstermesi de onların görevlerinde başarısız olmasına neden

93 Kuran, *a.g.e.*, s. 21.

94 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 15. Baskı, Yapı kredi Yay., İstanbul, 2010, s. 99.

95 Sefaretnamesi hakkında bilgi için bkz. Maurice Herbet, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi, Morali Esseyid Ali Efendi (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, Özer Matbaacılık, İstanbul, 1997.

96 Sefaretnamesi hakkında bilgi için bkz. Der. H. Ahmed Schmiede, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1980.

97 Unat, *a.g.e.*, s. 203.

98 Unat, *a.g.e.*, s. 64.

99 Unat, *a.g.e.*, s. 47.

olmuştu¹⁰⁰. Ancak bütün bu uygulamalar dikkate alındığında Osmanlı yönetimi, büyük eksikliklerine rağmen, gerekli donanım ve alt yapıya sahip bir elçiliğin devlete ne derece hizmet edebileceğini, çağı okumada ve devletlerarası ilişkilerde denge esasını gözetmede diplomasinin elçilik ayağının ne derece ehemmiyet arz ettiğini fark edecekti. Bu, kısa sürede elçilik ve temsil alanında eksiklerin giderilmesi noktasında, Osmanlı yöneticilerini yeni reformlara itecekti. II. Mahmud dönemi bu sürecin en etkili dönemlerinden birini oluşturacaktı.

III. Selim, ilk etapta başarısız da olsa Osmanlı Devleti'nin elçilik uygulamalarına yeni bir boyut getirmesinin yanında Reis'ül Küttaplık makamının görev sahasının yeniden tanımlanması ve faaliyetleri noktasında da bu makamın artık hariciye örgütünün başı olarak görülmesine büyük katkıları olmuştu. Yurt dışındaki elçiliklerle haberleşme ve yabancı elçilerle müzakereler yürütme, barış görüşmelerinde bulunma, yabancı bir ülkenin hariciye nazırına hükümdarın bilgisi dahilinde mektup yazma gibi sorumluluklar artık Reis'ül Küttabın sorumluluk sahasına girmeye başlamıştı¹⁰¹. Bu, hariciye teşkilatının başı olan bir makamın reform süreciyle birlikte Batı tarzı nazırlık modeline geçişin kurumsal alt yapısının oluştuğu anlamına geliyordu. Ayrıca uzun vadede devletin adeta bekasını teşkil edecek bu yapının içerisine dinamik, iyi eğitim almış, Batı dillerini bilen, dünyayı okuyabilen bir bürokrat tipinin yetiştirilmesi gerektiğinin de Osmanlı klasik bürokrat geleneği tarafından iyice anlaşılır olması ayrı bir öneme haizdir.

III. Selim'in bir isyan neticesinde feci bir şekilde öldürülüp, sıkıntılı bir dönemde II. Mahmud'un hükümdar olmasından sonra ivme kazanan reform hareketlerinde, diplomatik faaliyetler veya devletin vitrinini oluşturmaya aday hariciye teşkilatı, yine motor gücü oluşturacaktı¹⁰². Bu dönem şüphe yok ki son derece yoğun geçen diplomatik, askeri ve siyasi krizler neticesinde şekillenerek kendisini belli edecekti. Özellikle Mora'da ortaya çıkan Yunan İsyanı ve Mısır valisinin hükümdara başkaldırılarına karşı gelişen olayların Osmanlı Devleti'ni Batı'ya karşı bir propaganda savaşına doğru itmesi, diplomasi pratiğinin ve kurumlarının daha cüretkâr bir şekilde teşekkülüne gerekçe oluşturacaktı¹⁰³.

Fransız ihtilali etkilerinin Avrupa'yla birlikte Osmanlı Devleti'nin topraklarında da görülmeye başlaması, ulusçuluk akımının imparatorluk içerisindeki azınlık unsurlar tarafından yavaş yavaş itibar görmesine neden olmuştu. Divan-ı Hümayundaki tercümanlar başta olmak üzere, üst bürokrasideki bazı görevli Rum entelektüellerin Akdeniz'deki üstünlük yarışında Fransa, İngiltere ve Rusya'nın etkisinde kalmaları gibi bir durumu da ortaya çıkarmıştı. Özellikle 19. yüzyılın başlarından beri Osmanlı yönetiminin izlediği denge politikası, ulusçuluk fikriyle beslenen Rum ayaklanma ve bağımsızlık düşüncesi İstanbul'da ayrıcalıklı bir konumda bulunan Rum tercümanlarını, Osmanlı Devleti aleyhine Batılı devletlerle iş birliğine sevk etti. Nitekim bu dönemde Divan tercümanı olan ve hatta 1812'de Bükreş Antlaşması'na gönderilen Alexandre Mourazi'nin Osmanlı aleyhine çalışması, sıkıntının kaynağının ne boyutlara ulaştığını gözler önüne sermekteydi¹⁰⁴.

1820'de Rum Voyvodalarının yönetimindeki Eflak ve Boğdan'da başlayan Rum Ayaklanması, 1821'de Mora'da geniş boyutlara ulaştı. İstanbul Rum Patriği Gregorius, İstanbul'daki Rum aileler ve Divan-ı Hümayun Tercümanı Mourouzi bu isyanı destekler durumdalardı. Öyle ki Mourouzi'nin Bab-ı Ali'nin önde gelen Rum Beylerine isyandan vazgeçmeleri için mektup yazması isteğinin, tam tersine ayaklanmayı özendirici yazılar yazması 16 Nisan 1821'de görevden uzaklaştırılmasına neden oldu. İşlerin yoğun olmasından dolayı böylesine kritik bir ortamda tercüme faaliyetlerinin durmaması için

100 Kuran, *a.g.e.*, s. 64.

101 Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 141.

102 Kınlı, *a.g.e.*, s. 129.

103 Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi", Sultan II. Mahmud'un Reformları Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1990, s. 62.

104 Bilim, *a.g.m.*, s. 34.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Mühendishane-i Berri Hümayun'da Rum asıllı Müslüman olmuş hocalardan yararlanılma yoluna gidildi. Fakat, tercüme işlerinin pratiklik gerektirmesi zarurietini yeniden güvenilirliği kanıtlanmış Stavrakı Aristarchi gibi Rumların divan tercümanlığı görevine getirilmesine neden oldu. Ne var ki bir yıl sonra da Stavrakı'nın de görevine son verildi. Bu tarihten sonra da bu makama hiçbir Rum atanmayacaktı¹⁰⁵. Bab-ı Ali, diplomasinin en önemli ayağı olan tercüme işlerinin aksamaması için Müslümanların bu mesleği öğrenmeleri noktasında yoğun çaba sarf etse de göreve getirilenlerin küçümsenmesi ve mesleğe onur kırıcı olarak bakılmasından dolayı görevlendirilenler de işi bırakmak durumunda kaldılar. Bunun üzerine II. Mahmut duruma el koyarak 23 Nisan 1821'de Bab-ı Ali memurlarından dil öğrenmek isteyenlere yabancı dil öğretmek amacıyla Tercüme Odasının kurulması ve burada görevlendirileceklere yüksek maaş verilmesi konusunda bir Hatt-ı Hümayun ve Defterdarlığa da bir buyruk yazdı. Fakat, Tercümanlığa ve odanın başına henüz kimse getirilmemişti. Ulemadan birisinin göreve getirilmesi düşünüldüyse de bu görevinin onun için küçük düşürücü olacağına kanaat getirilerek vazgeçildi¹⁰⁶. Bunun üzerine Mühendishane-i Berri Hümayunda hocalık yapan Yahya Efendi kurumun başına getirildi. 1823 yılında da onun yerine bir süre Fransa'da şehzade elçiliği yapmış olan İshak Efendi atandı. İshak Efendi'nin atanması ile Tercüme Odası yavaş yavaş faaliyetlerine hız vermeye başlayarak kapasitesi ve boyutlarını geliştirdi. Oda, Tercüme Odası ve Dil Odası olmak üzere ikiye ayrıldı. Zaman içerisinde odaya reformcu kimliği ile bilinen Mehmet Namık Paşa ve Osmanlıca- İngilizce sözlük çalışmaları ile tanınan Sir James Redhouse gibi tanınmış kişiler ders vermeye başladı¹⁰⁷. Ancak Tercüme Odasının nitelik ve nicelik olarak gerçek anlamda gelişmesi, 1833'te Mısır Meselesinin ortaya çıkardığı yoğun diplomatik ortamda görülmeye başlandı¹⁰⁸. Bu tarihte Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın imzalanması ve Rusya ile başlatılan diplomatik süreç, Batılı devletlere karşı denge politikası izlenmeyi zorunlu hale getirmişti. Bu durum diplomaside hem hareketli hem de temkinli olmayı gerektirdiğinden II. Mahmud yeniden Avrupa'nın önemli başkentlerinde bulunan diplomatik elçiliklere Büyükelçi statüsünde atamalar yaptı¹⁰⁹. Bu amaçla 1834'te Mustafa Reşit Paşa Paris'e, Mehmet Namık Paşa Londra'ya, Ahmet Fethi Paşa Viyana'ya, Esat Efendi Tahran'a elçi olarak gönderildi. II. Mahmud ile başlayan daimî elçi gönderme uygulaması bir daha kesintiye uğramayacak şekilde yayılarak devam etti. Ayrıca eskisinden çok daha fazla gerekli görülen, Batılı şehirlere konsolosluklar açıldı¹¹⁰. Dolayısıyla bu gibi atılımların etkisi ile II. Mahmud, Tercüme Odasının özendirici faaliyetlerle bu kurumun dış işlerinde lokomotif görevi görmesini sağladı. Bu itibarla Mühimme Odasında görevli olan yetenekli gençlerin bu odaya alınarak kendilerine ayrılan tahsisat önemli ölçüde artırıldı. Neticede ilk etapta Ali, Saffet, Nedim ve Halis gibi diplomat efendilerin ikinci etapta da Fuat ve Vefik Efendilerin odada iyi bir eğitim alarak mezun olmaları sağlandı. Bu grup içerisinde Ali, Fuat ve Vefik Efendiler Tanzimat Devri'nin ünlü dışişleri bakanı, sadrazamı ve reformcuları oldular¹¹¹. Tercüme Odası, Osmanlı Devleti'nin Batılı reformları içerisinde

105 Stavrakı Bolu'ya sürgüne gönderilirken yolda öldürüldü. Muhittin Macit, "Tercüme Odası", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Y. 2011, s. 504.

106 Bilim, a.g.m., s. 35.

107 Macit, a.g.m., s. 504.

108 Akyılmaz, a.g.e., s. 157.

109 Bilim, a.g.m., s. 38.

110 1837'de Berlin'e, 1840'ta Atina'ya, 1849'da Tahran'a, 1854'te Brüksel'e ve Lahey'e, 1857'de Petersburg'a, 1867'de Washington'a, 1878'de Bükreş'e, 1879'da Belgrad'a, 1898'de Stokholm'e, 1909'da Sofya'ya, 1917'de Kopenhag'a elçilikler açılacaktı. İsmail Soysal, "Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997, s. 72; II. Mahmut döneminde elçiliklerin yeniden ihdas edilmesinden saltanatın lağvedildiği 1922 yılına kadar 135 adet büyükelçi, elçi ve daimî maslahatgüzar görev almış bulunuyordu. Bu süre içinde 22 diplomatik misyon açıldı. İlki 1832'de daimî maslahatgüzarlık olarak Viyana'ya, sonuncusu ise Brest-Litovsk Antlaşması neticesinde bağımsızlığına kavuşan Ukrayna'nın başkenti Kiev'e açıldı. 1922'de Tiran'a bir sefir tayin edildiyse de göreve başlamadan saltanatın sona erdirilmesi ile sefirin Arnavutluk'ta Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elçisi olması sağlanmıştır. Sinan Kunalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Seafirleri", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997, s.113.

111 Bilim, a.g.m., s. 38.

ilk defa bir kurum olarak diplomat ve bürokrat yetiştirmede en önemli yer haline gelmiş, adeta diplomasinin bel kemiğini oluşturur bir nitelik kazanmıştı. Bütün bu gelişmelerin paralelinde Tercüme Odası kadrosu da genişletilmek suretiyle gerçek değer ve gücüne Tanzimat Devri'nde ulaştı. Müfredatında ağırlıklı Fransızca olmak üzere Arapça, Farsça, Genel Tarih ve Matematik gibi derslerin de verilmesi ile dünyadaki gelişmeleri anlamaya hevesli reformcu kişilerin eğitim almak istediği başat okullardan birisi olması sağlandı¹¹².

II. Mahmut, döneminin de verdiği siyasi buhranlar neticesinde diplomasideki bu hamlelerinin yanında merkezi yapıda da meydana getirdiği değişikliklerle o zamana kadar alışık olunmadık düzeyde sivil bürokrasiyi ön plana çıkarmaya çalışıyordu. Nitekim bu hamlelerde, Batılı tarzda okulların açılması, bu okullarda okutulan müfredatın Batılı okulların müfredatına benzetilmeye çalışılması ve geleneksel Osmanlı kurumlarına bakış açısının değişmesinin büyük etkileri olduğu söylenebilirdi. Bu düşünceden hareketle II. Mahmut, “Sadrazamlık” makamının nüfuzunu kırıp sadrazamı padişahın mutlak vekili olmasından çıkararak sadrazamın fonksiyonlarının merkezi bürokrasideki değişik birimler arasında dağıtılmasını sağladı. Bu plan çerçevesinde sadrazamın yasama, yürütme ve yargı yetkileri yeni kurulan bir dizi müessese arasında dağıtıldı. Danışma meclisi niteliğinde olan ve Bab-ı Ali’de toplanan Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali sadrazamın sınırlı yasama yetkisini devralırken, II. Mahmut’un kontrolü altında Topkapı Sarayı’nda toplanan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye’nin ülkedeki en yüksek yargı organı olması sağlanmıştı. Ayrıca Batılı tarz kabine sistemine geçilerek, sadrazamın yürütme fonksiyonları da kurulan nezaretler arasında paylaştırıldı¹¹³. Bu gelişmeler, 1836’da “Reis’ül Küttaplık” makamının “Hariciye Nezareti”ne dönüştürülmesine neden oldu. Artık yüzyıllardır Osmanlı merkezi bürokrasisine hizmet etmiş olan Reis’ül Küttap, “Hariciye Nazırı” olarak adlandırılacaktı. Böylece 1832 yılından beri Reis’ül Küttaplık makamını işgal eden Mehmet Akif Efendi devletin ilk Hariciye Nazırı olarak kabul edilecek¹¹⁴, nezaretin çalışma yeri olarak da Viyana Sefiri Sadık Rifat Efendi’nin konağı olması uygun görülecekti¹¹⁵. Aynı yıl nazıra yardımcı olmak üzere “Hariciye Müsteşarlığı” ihdas edilerek başına da Tanzimat Dönemi’nin en önemli simalarından birisi olan Mustafa Reşit Paşa getirilecekti¹¹⁶. Bu gelişmelerden başka iki yıl sonra Hariciye Teşkilatının en önemli vazifelerini ifa eden Amedi Kalemî iç ve dış işleri olmak üzere ikiye ayrıldı. İç işleri dairesi “Dahiliye Nezareti”nin emrine verilirken, dış işleri “Hariciye”ye bağlandı. Yazışmaları düzenleyen Hariciye Mektubi Dairesi’nin önemi daha da arttırıldı. Bütün bu gelişmelere ek olarak Divan-ı Hümayun dairesesindeki üç şubeye ek olarak III. Selim döneminde kurulan Mühimme Odasının önemi daha da arttırıldı. Burada büyükelçiler ve konsolosluklar için birer daire oluşturuldu. Neticede Hariciye Teşkilatı içerisindeki bu reformcu değişim Tanzimat ve sonrası dönemlerde de artarak devam etti¹¹⁷. Özellikle Tanzimat Dönemi’nde hariciye bürokrasisi devletin en vizyoner kurumu haline getirilmeye çalışıldı. 1846’da diğer ülkelerden gelen elçi ve devlet adamları ile ilgilenmek ve gerekli merasimleri uygulamak üzere Hariciye Teşrifatçılığı, 1851’de de ülkedeki azınlıklar ve konsolosluklarla alakalı yazışmaları yürütmekle görevli Hariciye Mektupçuluğu kuruldu. 1856’da artan dış yazışmalarla ilgilenmek amacıyla

112 Bilim, a.g.m., s. 38; Tercüme odasının çok önemli bir diğer işlevi de çağdaş Batı uygarlığını Türk toplumuna ilk tanıtan gazeteci kadroların buradan yetişmesi olmuştur. Gerek resmî gazete Takvim-i Vekayi, gerekse yarı resmî Ceride-i Havadis’in yazılarının özellikle dış dünya ile ilgili olan yazıları hep burada eğitim gören, görev yapan kadroların elinden çıkmıştır. Koloğlu, a.g.m., s. 133; Tercüme Odası varlığını devletin yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Tanzimat Dönemi ve sonrasında odaya birçok yeni birim eklenerek Bab-ı Ali ve Hariciyenin ihtiyaçlarına göre oda şekillendirilmeye başlandı. Hatta zaman içerisinde dil bilen kişilere ihtiyaç çoğaldığından Tercüme Odası bu ihtiyacı karşılayamayınca 1866’de Mekteb-i İslam bünyesinde bir lisan okulu açıldı. 1869’da Tercüme Okulunun iç tüzüğü hazırlandı. Ardından 1883’te tüzük yeniden düzenlenerek odanın çalışma şart ve müfredat esasları düzenlendi. Macit, a.g.m., s. 505.

113 Akyılmaz, a.g.e., s. 165.

114 Soysal, a.g.m., s. 72.

115 Turan, a.g.e., s. 353.

116 Turan, a.g.e., s. 353.

117 Soysal, a.g.m., s. 73.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

da Tahrirat-ı Ecnebiye Odası ihdas edildi. Sonraki yıllarda teşkilata, ihtiyaca göre yeni birimler de eklendi. Öyle ki devletin gayrimüslim ile ilgili kayıtlara bakması için Mezahip Odası oluşturulurken, Osmanlı tebaası ile gayrimüslimler arasında meydana gelen hukuki davalara bakmak amacıyla Hariciye Kitabeti Odası oluşturuldu. 1868'de nezaretin evrak işleri ile ilgilenmek için Hariciye Evrak Müdürlüğü ile bir yıl sonra da yerli, yabancı gazete ve matbuatı takip etmek için Hariciye Matbuat Kalemi ihdas edildi¹¹⁸. Neticede bütün bu birimler, Tanzimat Dönemi içerisinde Hariciye Teşkilatının kendisini iç ve dış gelişmelere göre yenilemeye çalıştığını ve bu yönüyle 19. yüzyılın sonlarına doğru Bab-ı Ali içerisinde hızla büyüyen, genişleyen en önemli kurul olduğunu göstermektedir. Batılı devletlerle artan ilişkiler zemininde hem Tercüme Odası hem de Hariciye Teşkilatı içerisinde yabancı dil kadar Avrupa'yı tanıyan kadroların yetiştirilmesi için de Paris'te "*Mekteb-i Osmani*" adıyla bir okulun kurulması hedeflendi. İlk etapta beşi Hariciye Nezaretinden olmak üzere devletin çeşitli kurumlarından 36 gencin Fransa'ya gönderilmesi sağlandı. Ancak zaman içerisinde bu uygulamanın beklenen amaca hizmet etmeyeceği anlaşıldığından 1864'te okul kapatıldı¹¹⁹.

Hariciye Nezaretinin kurulduğu ilk yıllarda ve öncesinde yetişen nazırlar daha ziyade devletin geleneksel eğitim kurumlarında yetişmişken, Tanzimat Döneminde eğitimde de görülen reform hareketleriyle birlikte tercüme okullarının yanında modern eğitim kurumlarının sayısı çoğalmış ve bu okullarda yetişen öğrencilerin Hariciye Teşkilatında ihdas edilmesi sağlanmıştır¹²⁰. Bütün bu gelişmelerin yanında padişah portrelerinin de devlet dairelerinde ve Batılı ülkelerdeki temsilciliklerde asılmaya başlanması, diplomatik amaçla ve propaganda düşüncesiyle diplomasi teşkilatında Batı tarzı bir zihniyet değişiminin nasıl yer etmeye başladığını da göstermesi bakımından önemlidir¹²¹. Ayrıca II. Mahmut'un kıyafet devrimi öncesine kadar İstanbul'a gelen elçilere hi'lat giydirme geleneği devam etmiştir. Ancak elçilere verilen geleneksel hediyeler yerini saat, altın tabaka, enfiye kutusu, kılıç, köstek ve nişan gibi günün modasına uygun hediyelere bırakmıştır. Elçilerin huzura kabul törenleri de değişikliğe uğrayarak, Padişahın elçileri geleneksel dönemin aksine ayakta karşılaması usulü artık müteakabiliyetin esaslarından sayılmıştır.¹²²

III. Selim ile başlayan, II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi'yle birlikte iyice belirginleşen bir yapıda Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle olan siyasi, askeri ve diplomatik ilişkilerinde, geri dönülemez bir şekilde, yapısal değişikliğe gidilmek zorunda kalmıştır. Avrupa'da şekillenen ve değişen güç politikaları içerisinde, devletlerin tek başlarına hareket

118 Tuğrakeş Odası ile Amedi, Divan, Mühimme, Ruus ve Tahvil gibi Divan-ı Hümayun eski kalemleri Reis'ül Küttaplıktan kalma bir miras olarak nezaret bünyesinde bırakıldı. Bunlardan Ruus ve Tahvil Kalemlerinin dışında kalanlar önem ve fonksiyonlarını nezaretin kurulmasından sonra da devam ettirdiler. Nitekim çıkan bütün kanun ve nizamnamelerle Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle imzaladığı antlaşma ve muahedelerin kayıtlarının muhafaza edildiği bir yer olan Divan Kalemi çalışmalarını 1880'lere kadar nezaret bünyesinde sürdürmüş ve daha sonra sadarete bağlanmıştır. Ruus ve Tahvil Kalemlerinin varlıkları ise daha çok sembolikti. Bu dairelerin memurları Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen maaş tahsisi ve yeni personel düzenlemeleri uygulamalarından faydalandırılmayarak eski hallerinde bırakıldılar. Ayrıca bütün bu dairelere ek Hariciye Teşkilatı içerisinde ülkede eğitimi yaygınlaştırmak, karantina çalışmalarını takip etmek amacıyla 1846'da kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye de bir süre Hariciyenin gözetimi ve denetimi altında bulunuyordu. Carter Vaughn Findley, "Hariciye Teşkilatı", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul, 1997, s. 180.

119 Koloğlu, a.g.m., s. 133.

120 Esasında Hariciye Nazırlarının önemli bir bölümü mesleki hayata ilk adımlarını, Tercüme Odası, Divan-ı Hümayun Kalemi ve Hariciyenin teşkilatlanması ile oluşturulan kalemler vasıtasıyla attıkları görülmektedir. Mahmut Akpınar, "Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)", Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Güz, 2015, S. 35, ss. 177.

121 Ayrıca bu tarz bir değişim sadece portre ile sınırlı kalmamış diplomaside propogandaya katkı sağlamak amacıyla Padişahın resminin yapılması sırasında nasıl durması ve hangi yöne bakması gerektiği, bu sırada üzerinde nasıl bir heybetli giysinin bulunması konularını da etkilemiştir. İlk defa Abdülmecit döneminde Osmanlı elçiliklerinin bulunduğu Batılı başkentlere ve Avrupalı hükümdarlara Osmanlı Padişahının resmi yollanmıştır. Yıldırım, a.g.e., ss. 214-215.

122 Yıldırım, a.g.e., s. 217.

etmelerinden ziyade, ittifak arayışları içerisinde uluslararası kongre ve konferanslarla birbirlerine karşı güç gösterilerinde buldukları bu dönemde ortaya çıkan sorunlara uluslararası ilişkilerde, sonraki yıllarda çokça kullanılacak olan, diyalog ve uzlaşma yolunun diplomasiye temel faktör olması kuralı yaygınlaşmıştı. Osmanlı diplomasisi, böyle bir dönemde dış politikada devletin varlığını esas alan bir yapıda muhatap olduğu devletlerle böyle ilişkiler sürdürmeyi artık hayati olarak görmeye başlamıştı. Doğal olarak da bu değişim ve sorunlara bu tarz bir yaklaşım, devletin yurtdışındaki eli kulağı olan elçiliklerin her yönü ile daha donanımlı, daha dinamik ve Batılı diplomasiye esaslarını en ince ayrıntısına kadar bilen bir diplomat olmasını zorunlu kılıyordu. Tanzimat Dönemi'yle birlikte yetişen elçiler, Avrupalı meslektaşları ile artık her konuda ve diplomasiye detaylı inceliklerini yansıtmada boy ölçüşebilecek seviyeye gelmişlerdi. Aynı şekilde Hariciye Nazırları da diplomasiye gerektirdiği donanıma sahip bir vaziyetteydi¹²³. Bab-ı Ali'de Fransızca yazılan memorandumlar ince nüansların tüm teferruatlarını yansıtır seviyedeydi. Elçilerin artık uluslararası bir sorun hakkındaki tahlilleri Bab-ı Ali'nin meseleye kısa sürede vakıf olması veya mütekabiliyetin gereğini göstermede ışık olabiliyordu. Aynı şekilde Osmanlı büyükelçilerinin Avrupalı meslektaşları veya hükümet temsilcileri tarafından karşılanması, karşılıklı diplomatik nezaket ve yerleşmiş teamüllerin bir gereği olarak yerine getiriliyordu¹²⁴. Nitekim aynı durum, İstanbul'da çağın bir gereği olarak yapılan modern saraylardaki elçi kabullerinde de uygulanıyordu. Eski tarz elçi kabullerinin tamamen aksine ziyaret, resepsiyon ve tertiplenen eşli balolar da Tanzimat Dönemi'nden itibaren devletin sona erdiği döneme kadar diplomatik nezaketin bir gereği olarak görülmekteydi¹²⁵.

SONUÇ

Neticede Hariciye Teşkilatında yüzyıllar boyu süren bir dönemde dış politik etkileri de göze alarak Osmanlı Devleti'nin değişen dünya koşullarına ayak uydurmaya çalışması, ihtiyaca göre yeni birimler ihdas etmesi, her şeyden önce kendi iç dinamiğini zinde tutması açısından da büyük önem taşımıştır. 19. yüzyıla birlikte gelen yeni dönemde devlet, uluslararası konferanslara dâhil olarak, dünya ve bölge sorunlarının çözümünde söz sahibi olmaya gayret göstermişti. Öyle ki Osmanlı Devleti, 1856'da toplanan Paris Barış Konferansı ile Avrupa Devletler Konseyine dâhil edilmiş ve uluslararası hukukun bir tarafı haline gelmişti. Bu, diplomatik açıdan büyük bir gelişme olarak kabul edilse de aslında bu durum, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle eşit hale gelmesinden çok, ekonomi ve hukuk alanlarında Avrupalı devletlere ve uyruklarına sağladığı ayrıcalıkları daha çok güvence altına alma amacına yönelikti. Nitekim Avrupalı devletlerin, hasta adam olarak niteledikleri Osmanlı Devleti'ni, bu devletler, o dönemde hiçbir şekilde Avrupa ailesinin bir ferdi olarak görmemişlerdi. Dahası Osmanlı Devleti, bu devletlerle olan ilişkilerini, uygun bir zeminde sürdürme mücadelesi veriyse de bunda pek başarılı olamamıştı¹²⁶.

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde dünyada değişen güç ve ittifaklar paralelinde

123 19. yüzyıldan itibaren başlayan reform sürecinde Hariciye Nezaretinde nazır olarak görev yapan ilk bürokratların daha geleneksel usullere göre otodidaktik bir sistemle yetiştikleri görülür. Ancak bu durum zamanla değişmiş ve daha hazır bir halde memuriyet görevi almaya başlanmıştır. Zaman içerisinde özellikle eğitime bağlı olarak nazırların nitelik unsurları da farklılaşmaya başlamıştır. Önceleri ketumiyet, iyi ahlak sahibi olma, sır tutma gibi daha insani kabul edebileceğimiz özellikler göreve atanmada yeterli görülürken, sonrasında eğitim dahilinde daha somut ve rasyonel olarak kabul ettiğimiz birtakım şartlar öne çıkmaya ve resmîyet kazanarak kurumsal kimlik oluşturulmaya başlanmıştır. Bir başka ifadeyle eğitim ve donanım memuriyetle ilgili daha kuvvetli şekilde irtibatlandırılmaya başlanmıştır. Genel olarak Tanzimat Dönemi'nden itibaren göreve atanan nazırların yarıya yakınının iki veya daha fazla yabancı dil bilgisine sahip oldukları görülmektedir. Birkaç kişi hariç çoğu Fransızca bilmektedir. Tanzimat Dönemi'nde yetişen Hariciye Nazırları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar, a.g.m., ss. 173-188.

124 Kunalalp, a.g.m., s. 118.

125 Çağın bir gereği olarak elçi kabulleri ve elçilerin statüleri 19 Mart 1815'te çıkarılan bir nizamname ile yeniden düzenlenmiş ve bu konuda uluslararası normlar belirlenmiştir. Nigâr Ayyıldız, *II. Abdülhamit Dönemi Saray Merasimleri*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2008, ss. 187-188.

126 İskit, a.g.e., 141.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasinde Görülen Gelişmeler ve Bunun Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

diplomasi alanında da etkin değişim ve gelişmeler yaşanmaya başlandı. Osmanlı Devleti'nin, bu yüzyılın sonlarında Avrupalı güçler arasında varlığını devam ettirebilmek için, II. Abdülhamit Dönemi'yle birlikte takip etmeye başladığı "denge politikası" aslında devletin temelinde bir var olma sorunu ile karşı karşıya kaldığının da göstergesiydi. Bu temel sorun çerçevesinde yönetim büyük bir özveriyle -özellikle 1870'lerden itibaren Hariciyede ciddi düzenlemeler yaparak, bu teşkilatın Bab-ı Ali'nin en gelişmiş örgütsel yapısını oluşturmasını sağlamıştı. Çıkarılan nizamnameler bu teşkilatın çağın gereklerine uygun hale getirilip dinamik bir yapıya kavuşturulmasında önemli aşamalar kaydetmiştir. Nitekim bu dönemde de Osmanlı Hariciyesinde, Avrupalı karşıtlarından hiç de aşağı kalmayan niteliklere sahip elçi, diplomat ve memurların görev alması sağlanmış ve devletin dış politikada etkin bir mekanizmaya sahip olması için yoğun çaba gösterilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zayıf durum Osmanlı Hariciyesine, Avrupalı devletlerle değerleri ölçüsünde etkili olma imkânı tanımamış, Hariciye Nezareti, eşit koşulların geçerli olması halinde başarılı bir biçimde yürütebilecekleri müzakerelerde, karşılıksız tavizleri onaylamaktan öte bir işleve sahip olamamıştır. Bu, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler karşısındaki güçsüzlüğünün, son yüzyılda aldığı hali göstermesi bakımından ilginçtir ki devlet, Birinci Dünya Savaşı'na bu haliyle girmek durumunda kalmıştı¹²⁷. Ancak unutmamak gerekir ki Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da başlayan haksız işgallere karşı verilen İstiklal Mücadelesi'nden sonra kurulan yeni Türkiye Devleti, Osmanlı Devleti'nden de miras aldığı, binlerce yıldır devam eden, teşkilatlı yapıyı çağdaş ve modern hale getirerek kurumlarına ayrı bir dinamizm kazandırmıştır. Nitekim bu bakiye içerisinde yüzyılların birikimiyle oluşan Hariciye Teşkilatının da çok önemli payı olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A) KİTAPLAR

- Aksan, Virginia, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı Ahmet Resmi Efendi (1700-1783)*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997.
- Akyılmaz, Gül, *Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı*, Konya, 2000.
- Ayyıldız, Nigâr, *II. Abdülhamit Dönemi Saray Merasimleri*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2008.
- Alikılıç, Dündar, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler, İmparatorluk Seremonisi*, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 15. Baskı, Yapı kredi Yay., İstanbul, 2010.
- Findley, Carter V., *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Babı (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yay., İstanbul, 1994.
- Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, 2. Baskı, S. Yay., Ankara, (yy).
- Herbette, Maurice, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi, Morali Esseyit Ali Efendi (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, Özer Matbaacılık, İstanbul, 1997.
- İskit, Temel, *Diploması, Tarihi, Teorisi, Kurumlar ve Uygulaması*, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2015.
- Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. I, TTK Yay., Ankara.
- Kınlı, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması*, İmge Yay., İstanbul, 2006.
- Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçinin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1968.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.

127 Resul YAVUZ, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diploması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İlkeleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016, s. 4.

- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, TTK Yay., Ankara, 1968.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Polatçı, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar*, Akçağ Yay., İstanbul, 2013.
- Schmiede, H. Ahmed, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefaretnamesi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1980.
- Solnon, Jean-François, *Sarık ve İstanbul*, Çev. Ali Berktaş, Doğan Yay., İstanbul, 2013.
- Şahin, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul, 1980.
- Tebly, Karl, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Haz. Selçuk Ünlü, Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- Tuncer, Hüner, *Eski ve Yeni Diploması*, 4. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 2005.
- Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diploması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014.
- Tuncer, Hadiye-Tuncer, Hüner, *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler*, 2. Baskı, Ümit Yay., Ankara, 1998.
- Withers, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010.
- Yıldırım, İbrahim, *Osmanlı Devleti'nden Elçi Kabulleri*, Kitap Yay., İstanbul, 2014.
- B) MAKALELER**
- Ahıskalı, Recep, *"Reisül Küttap"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 34, 2007.
- Akpınar, Mahmut, *"Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922)"*, Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, Güz, 2015, S. 35,
- Aydın, Bilge, *"Divan-ı Hümayün Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yeri"*, Osmanlı Araştırmaları, C. XXIX, İstanbul, 2007.
- Bilim, Cahit, *"Tercüme Odası"*, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM), 1/01, Ocak, 2015.
- Deringil, Selim, *"II. Mahmut'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi"*, Sultan II. Mahmud'un Reformları Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1990.
- Findley, Carter Vaughn, *"Hariciye Teşkilatı"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 16, İstanbul, 1997.
- Hurewitz, J.C., *"Ottoman Diplomasi and The European State System"*, The Middle East Journal, Vol. 15, Washington, 1961
- İnalçık, Halil, *"Reis-ül Küttap"*, İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul, 1979.
- İpşirli, Mehmet, *"Merkez Teşkilatı, Osmanlı Diplomasisi"*, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Edi. Ekmeleddin İhsanoğlu, C.I, IRCICA Yay., İstanbul, 1994.
- Kurtaran, Uğur, *"Karlofça Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar"*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.37, S. 63, Ankara, 2018.
-, Uğur, *"Karlofça Antlaşması'nda Venedik Lehistan ve Rusya'ya verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi"*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi, C. 35, S. 60, Ankara, 2016.
- Macit, Muhittin, *"Tercüme Odası"*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, Y. 2011.
- Ortaylı, İlber, *"Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü"*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.I., İletişim Yay., İstanbul, Y.Y.
- Show, Stanford J., *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut Dönemleri"*, Çev. M. Faruk Çakır, Genel Türk Tarihi, C. 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

Modernleşme Döneminde Osmanlı Diplomasisinde Görülen Gelişmeler ve Bunun
Osmanlı Hariciye Teşkilatı Üzerindeki Etkileri

Şakiroğlu, Mahmut H., "Tercüman", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, İstanbul, s. 490.

Turan, Şerafettin, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", Ankara Üniversitesi Dil, Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XXII, S.1-2, Ankara, 1964.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Tosyalı Ebubekir Ratıp Efendi", Belleten, S. 153, C. 56, TTK Yay., Ankara, 1975

Yalçınkaya, M. Alaattin, "XVII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", Genel Türk Tarihi, C. 7., Edi: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

C) **TEBLİĞLER**

Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Bildiriler (15-17 Ekim 1997, Yayına Haz. İsmail Soysal, TTK Yay., Ankara, 1999. Kunalp, Sinan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997.

Soysal, İsmail, Umur-u Hariciye Nezaretinin Kurulması", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Ankara 15-17 Ekim 1997, TTK Yay., Ankara, 1997.

D) **TEZLER**

Temelkuran, Tevfik, *Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1970.

YAVUZ, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2016, s. 4.